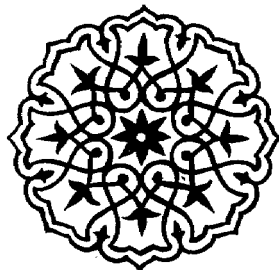

АМАЛИЙ САНЪАТ ҚИСҚАЧА ЛУҒАТИ

Қомуслар Бош таҳририяти

Тошкент

**АМАЛИЙ САНЪАТ
ҚИСҚАЧА ЛУҒАТИ**

**Тузувчилар: Булатов С. С.,
Аширова М. О.**

**Масъул муҳаррир
Зоҳидов П. Ш.— архитектура доктори**

**Тақризчилар:
Абдуллаев Н.— санъатшунослик номзоди
Ҳакимов А.— санъатшунослик номзоди**

**Қомуслар Бош таҳририяти
Тошкент — 1992**

СУЗ БОШИ

Амалий санъат — энг оммавий, энг халқчил, энг ҳаётий ижод ифодаси. Инсондаги гўзалликка бўлган табиий интилиш гўзаллик қонунлари асосида бунёдкорликнинг яққол намунаси-дир. Амалий санъат асарлари ва буюмлари инсоннинг моддий муҳитини нафислаштиришга, эстетик бойитишга хизмат қиладди.

Ибтидоий давр ҳаётида одамзотнинг маданиятга бўлган илк қадами амалий санъатдан бошланган десак хато бўлмайди. Қадимиятнинг ҳар қадамида турмуш, рўзгор тақозоси билан турли буюмлар яратилган. Бу буюмлар фойдаланишга қулай ва бежирим қилиб тайёрланишига ҳаракат қилинган. Меҳнат қуроллари, идиш ва буюмлар шаклу шамойили билан ҳар жиҳатдан қулай, бежирим бўлган, қолаверса уларга нақш, тасвир тушириб, ўйиб безатилган. Асрлар мобайнида шу таразда халқ ижоди сифатида шакллана бориб, амалий санъат тараққиёт топган. Бобоқалонларимизнинг ҳаёт йўлини, гўзалликка бўлган интилишини ўтмишдан сақлаиб қолган ана шундай моддий маданият ёдгорликлари орқали ўргана борамиз.

Ўзбек халқ санъатининг тарихий яддиэлари жуда қадимги, бақувват, асрий тажрибалари серунум ва сержило, ҳар жиҳатдан ҳайратга муносиб. Маданий меросимиз — маҳобатли меъморий обидалар, ноёб зеб-зийнатлар, хилма-хил рўзгор анжомлари эндигина халқ мулки сифатида атрофлича ўрганилиб, кўпчиликка маълум ва манзур бўлмоқда. Халқ усталарининг ижоди, уларнинг анъаналарига ҳурмат ва эътибор кун сайин ортиб бормоқда. Бадиий ҳунармандчилик соҳасида ҳам халқ ижоди анъаналари, миллий амалий санъат услублари ижодий ўзлаштирилмоқда. Халқ усталарининг янги авлоди амалий санъатнинг йўқолиб бораётган турларини қайта тиклаш ва ривожлантириш, ижодий барқарорликка эришиш устида ижодий изланмоқдалар.

Кейинги йилларда халқ амалий санъати янги сифат билан ўсиб, улғайиб, амалий санъатнинг ранг-баранг, сержило гулшанини намойиш этмоқда. Гангсорлик, наққошлик, ёғоч ўймакорлиги, қандакорлик, кулдонлик соҳаларида диққатга сазовор ижодий улғайиш, бадиий кариёфетлар кўринмоқда. Ана шу ажойиб ижодий рағбат жараёнида маҳаллий усталар

истеъмолидаги турли хил атамаларни ўрганишга бўлган қизиқиш ҳам ортиб бормоқда. Халқ амалий санъатига эътибор ортган сари махсус терминологик луғатларга бўлган эҳтиёж ва зарурат сезилиб қолди.

Мазкур луғат халқ амалий санъати билан қизиқувчилар учун мўлжалланган дастлабки манбалардан бири бўлиб хизмат қилади. Луғатда халқ амалий санъатининг наққошлик, мискарлик, кулоллик, каштадўзлик, зардўзлик, пичоқчилик, ганчкорлик, тоштарошлик, ёғоч ўймакорлиги ва бошқа турлари асосий атамаларининг қисқа изоҳи баён этилди. Луғатни тузишда асосан халқ амалий санъатига доир китоблардан фойдаланилди.

Ўзбек халқ амалий санъати қисқа луғати ифодалардаги баъзи ҳар хилликка барҳам беради, шунингдек, унутилиб кетаётган атамалар ва анъаналарни тўғри талқин этишга ёрдам беради, деган умиддамиз.

Луғат шу соҳадаги дастлабки уринишлардан бири бўлганлиги сабабли албатта камчиликлардан холи эмас. Луғат тўғрисидаги таклиф ва истакларни мамнуният билан қабул қиламиз.

А

АБРБАНДИ — атлас ва шойи тандасига безак бериш, гул (нақш) солиш усули.

АБРИ БАҲОР — булутсимон шаклли безак.

АВРА (а б р а) — кийим-кечак, кўрпатўшак кабиларнинг сиртки қисми; зардўзликда чала битган буюм ва б.

АДИЛАК — об-тарози, «шайтон»; юзанинг текислигини аниқлайдиган асбоб.

АДИП, мағиз, «паровуз» — тўн, паранжи, мурсак, чопон ва ҳ. к.нинг олди ва этагига ич томонидан қўйиб тикилган энсиз (5—6 см) мато. Қора сатин ёки қора шойининг четидан қия ёки узунасига қийиб олиниб, кўрна-кўрпача ва б. нинг четларига бир-бирига улаб тайёрланади. Мағиз безак сифатида кийим устига (асосан четларига) қўйиб тикилади.

АДРАС — абр гулли, тандаси ипақдан, арқоғи ипдан тўқилган қалин мато. Асосан, кўрна-кўрпача, кийим-кечак ва ҳ. к. учун ишлатилади.

АБРИ ХАРОШ — чизиш, қириш асбоби; куллоликда сопол идишларга ўйиб нақш солишда фойдаланилади.

АМАЛИЙ САНЪАТ — ижтимоий-шахсий турмушда амалий аҳамиятга эга бўлган бадий буюмлар тайёрлаш ва кундалик уй-рўзгор ашёлари (асбоб-анжомлар, мебель, мато, меҳнат куроллари, кийим-кечаклар, тақинчоқлар ва шу к.)ни бадий санъат даражасидаги мужассами. Амалий санъат асарлари инсонни эстетик жиҳатдан бойитади. Улар одатда меъморлик билан, атроф-муҳит (кўча, истироҳат боғи, бино интерьери) билан ва ўзаро узвий боғлиқ бўлиб, бадий ансамблни ташкил этади.

Амалий санъат қадимдан мавжуд бўлган халқ ижодининг муҳим соҳаларидан биридир. Унинг тарихи бадий ҳунармандчилик, бадий санъат, рассомлар ва халқ усталари фаолияти

билан, шунингдек (20-аср бошидан) бадий лойиҳалаш билан боғлиқ, Бухоро ва Самарқанд меъморий ёдгорликлари, Марғилон атласи, Наманган бекасими, Чуст дўпписи, Шаҳрисабз куллолик буюмлари ва б. амалий санъатнинг асрлар давомида тараққий этганлигидан далолат беради. Амалий санъат халқнинг моддий ва маънавий эҳтиёжини қондиришга хизмат этувчи санъатга айланди. Айниқса, Ўзбекистонда бу санъат давримиз талабига мувофиқ намуналар билан бойимокда.

АМИРҚОН — чарм тури. Ошланган тери юзасига қора лок суртиб тайёрланади.

АНГИШВОНА — иш тикишда бармоқ учига кийдириладиган металл асбоб. Ангишвона қадимда чармдан ҳам қилинган. Ангишвонанинг усти ёки игнани кети қадаладиган жойи чуқурчалардан иборат бўлади. Зардўзликда икки хил ангишвонадан фойдаланилади. Биринчиси фабрика ангишвонаси, уни қўлнинг ўрта бармоғига, иккинчиси эса тагсиз, қалин чармдан ясалади ва у чап қўлнинг ўрта бармоғига тақиб ишланади.

АНГОБ — сопол устига суртиладиган пардоз бўёғи, кўпинча қизил кесакдан тайёрланади. Сопол идишлар ва буюмлар ангоб суртишдан олдин қуритилади. Нотекис жойлари текисланади, сўнг ҳўл латта б-н силлиқланади. Баъзан ангоб бир неча қават суртилади.

АНДАВА — сувоқчиликда қўлланиладиган текислаш асбоби. Чапланган лой (ганч, цемент) устидан юргизиб, юзасини силлиқлашда ишлатилади; асосан темирдан (баъзан ёғочдан ҳам) ясалади. Унинг узунлиги кўпинча 30—40 см, эни 8—10 см, қалинлиги 2 мм, денг ва силлиқ учи сал тор, устида дастаси бўлади.

АНДАЗА — ўлчак, улги; кийим, пой-

абзал, буюм ва б. тайёрлашда уларнинг қисмларини бичиш учун нусха кўчириладиган намуна. Қоғоз, картон, тунука, чарм ва б. материаллардан шаклига айнан мослаб қирқиб олинади.

АНОРГУЛ — анор кўринишидаги ислимий нақш тури. Баъзан анорнинг ички қисми ҳам тасвирланади.

АПЛИКАЦИЯ — қ. Қуроқ.

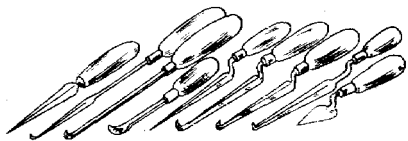
АРАҚИ — девор б-н шифт орасига, эшик, дераза тепасига ишланган тахта хония.

АРРА — ёғоч, шох, суяк, садаф, ганч, мис, темир ва б.ни кесиб асбоби; каттиқ темир ёки пўлатдан ясалади. Икки бўлак — қирра тишли қисм ва

дастандан иборат. Ясаладиган буюмларнинг хиллари ҳамда ишлаб чиқариш талабига мувофиқ турли касб эгалари арранинг бир қанча турларидан фойдаланадилар.

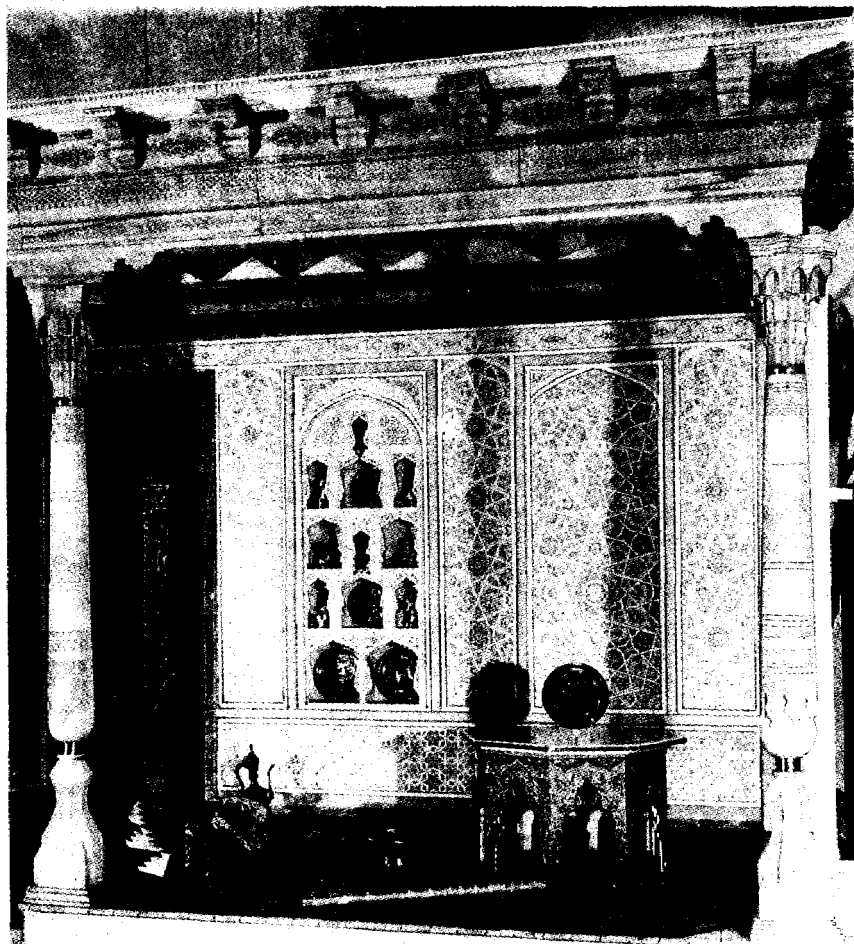
АРРАГУЛ — аррасимон шаклдаги нақш тури.

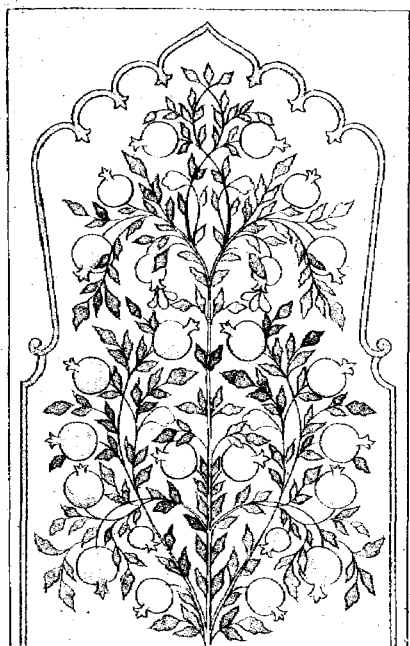
АСБОБ — иш қуроли; дуродгорлик, ўймакорлик, чилангарлик, кандакор-

Ганчкорлик асбоблари.

Пешайвон.

Аноргул нақши.

лик, сартарошлик, уй-рўзғорда ва бада бирор иш бажаришда фойдаланилади. Мас., уй-рўзғор асбоблари — пичоқ, қайчи, қозон, товоқ, чўмич ва ҳ. к.; устара, қайроқ ва ҳ.к. сартарошлик асбобларидир.

АСОСИЙ РАНГ — табиатдаги сариқ, қизил, кўк ранглар. Шу рангларнинг бир-бирига муайян миқдорда аралаштирилиши натижасида бошқа ранглар келиб чиқади.

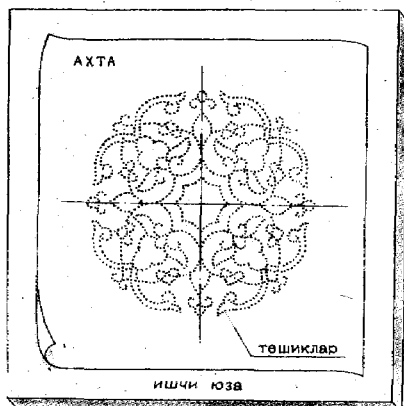
АСПАК — мис идиш (чойдиш, офтоба, кумғон, кўза ва тоғора каби)ларнинг қопқоғи ва дастасини идиш танасига бириктирадиган қисми.

АСТАР — аврали устки кийим (чопон, пальто, камзул, нимча ва б.)нинг, кўрпа-кўрпачанинг ички қавати; астар тикиш мақсадида ишлатиладиган газламанинг номи астарлик дейилади.

АТИРГУЛ — атиргул шаклидаги нақш.

АТЛАС — қадимий маҳаллий мато. Абрбанди усулида ранг-баранг нақшлар б-н безатилади, тандаси ҳам, арқоғи ҳам табиий ипакдан тўқилади. Алоҳида ишлов б-н жило берилади,

шунга кўра у товланиб туради. Атлас нақшлари, ранглари, белгиларига кўра ҳар хил бўлади: «Қора атлас», «Барги карам», «Хосиятхон», «Яхудий нусха», «Наманган нусха» ва ҳ. к.

Ахта намунаси.

АХТА, улги — нақш ёки расмини қоғозга чизиб, чизик йўллари игна б-н тешиб тайёрланган андаза. Нақшни юзага туширишда ишлатилади.

АҚИҚ, ҳақиқ (агат) — турли рангли қимматбаҳо тош. Кўниш-кулранг, кулранг, оқ бўлади. Кўриниши товланувчан (камалаксимон), булутсимон ва ш. к. бўлади.

Б

БАДИИЙ БУЮМЛАР — кундалик ҳаётда, рўзғорда ишлатиладиган ёки зеб-зийнат вазифасини ўтайдиган буюмларнинг умумлашма номи.

БАЗКУР — қашта безағи (узунлиги 13—15 м, эни 30—40 см), мато ҳошиясига тикилади. Базкурнинг панжара-гулчин безак турлари ҳам бўлиб, қўлда ва машина (попоп) б-н тикилади.

БАИТ — ўйиб ёки тикиб бадиий ишланган шеърый парча, ҳашамдор ёзув. Халқ амалий санъати (зардўзлик, мискарлик, ганчкорлик ва б.)да ишлатилади.

БАЛИҚ — балиқ шаклидаги нақш.

БАЛИҚ СИРТИ ИСКАНА — ёғоч ўймакорлиги асбоби; тиғи ботик, ёйсимон, балиқ қовурғаси шаклида бўлади. Кескичининг эни 4 мм дан 19 мм

гача бўлиб, катта-кичиклигига қараб кичик, ўрта ва катта балиқ сирти исканалари бўлади.

БАНД, новда — ислимий нақш бўлаги. Табиатдаги ўсимликлар новдаси тасвири.

БАРГ — ўсимлик баргининг бадий ифодаси. Қўйидаги турлари бор: шо-барг (шоҳбарг), қўш барг, кўп барг, чорбарг, толбарг, мадохил барг, қўшбодом барг, қалампир барг ва б.

БАРГАК — 1) заргарликда зебзийнат буюми. Аёллар пепонасига тақади. Тилладан ясалгани тилла баргак, кумушдан ясалгани кумуш баргак дейилади; 2) анжомсозликда ўмилдириққа ёпиштириладиган металл тури (безак сифатида ёпиштирилади).

БАРКАШ, патнис — рўзгор буюми. Мис ёки қимматбаҳо металллар (кумуш ва ҳ. к.)дан ишланади. Ширинлик (қанд, конфет, новот ва б.)лар солишда ишлатилади. Нақшли ва нақшсиз турлари бор.

БАХМАЛ, духоба — мато тури. Уст томонида табиий ипак ёки сунғийтоладан қўшимча танда ипи ёрдамида ҳосил қилинган зич, майин, тик ва қиска патли мато. Узунроқ патлиси духоба, бўйлама йўл (чий)лиси чийдухоба деб аталади. Бахмалдан кийим-кечаклар, ёстиқ жидлари, кўрпача авраси, пардалар, говрақўш, ёпинчиқ ва б. тикилади; безак мақсадида (мас., дўппи, зардевор, дастурхон ва б.) фойдаланилади.

БАХМАЛ ҚАВИҚ — чок тури, хотинқизлар қўйлагининг этаги ва ёқа четларига (безак учун) четан шаклида бажарилади. Ҳар хил рангли (қизил, тўқ сариқ, оч сариқ, яшил, ҳаво ранг, бинафша) ипаклар ёки мулинелар б-н тикилади.

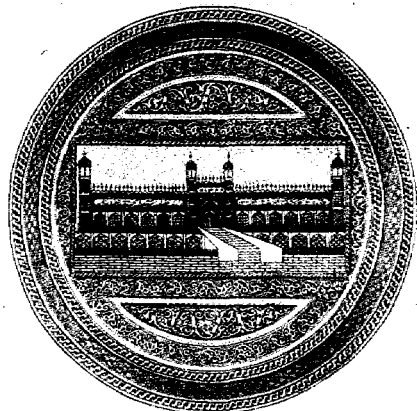
БАХЯ — кашта четларини мустаҳкамлашда ишлатиладиган чок. Матога худди қўклагандек, лекин бир текис масофада тикилади. Шундан сўнг яна тикиб чиқилади, натижада текис ип чизиқ ҳосил қилинади. Бу чок қадимдан қўлда тикилган, кейинчалик тикув машинасида фойдаланилган. У икки қатор, яъни қаторлар ўзаро туташтириб чиқилган бўлиши ҳам мумкин.

БАҒДОДИЙ — бадий ёғоч ўймакорлигида қўлланиладиган асосий усуллардан бири: 1) эшик, жавон, сандиқларни безашда қўлланилади; 2) куллоликда қўлланиладиган гириҳсимон

(доира, учбурчак, қиррали-юлдузсимон) шакллардаги нақшларни ясаш услубларидан бири; 3) эшикнинг бир тури.

БЕЗАК — нақш, гул.

БЕЗАК САНЪАТИ (Декоратив санъат) — инсон атрофидаги моддий муҳитни шакллантирувчи, унга эстетик гоёвийлик ва образлилик бағишловчи санъат. Жамоатчилик ва айрим шахслар эҳтиёжлари учун бадий буюмлар тайёрлаш (амалий безак санъати), байрам, томоша манзараларини бадий безаш. Кишилар

Мис лаган.

нинг моддий ва маънавий қизиқишларини ўзида мужассамлаштиради, турли тарихий даврларда ўша даврнинг бадий йўналишлари, услублари унга ўз таъсирини кўрсатади.

БЕЛАНЧАК — бола ётқизиладиган махус тебраткич; арқон билан тўрт бурчагидан боғлаб, дарахтга ёки шипдаги махус илгакка илиб қўйилади. Беланчак, асосан, ёғочдан ясалиб, махус бўёқлар билан бўялади.

БЕЛБОҒ, қийиқ, чорси — белга боғлайдиган чорси рўмол; одатда эркаклар устки кийим (тўн, яктак) устидан боғлайди. Белбоғ, асосан, безакдор-каштали, баъзан каштасиз бўлиб, чит, сатин, лас, шойи, атлас каби турли рангли матолардан тикилади.

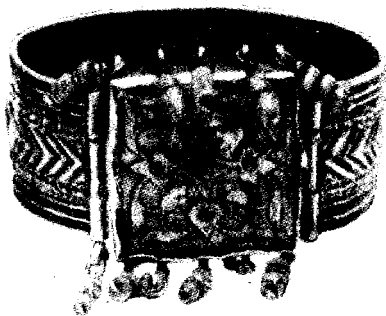
БЕШИК — болани белаб, ухлатиш учун мосланган тебранма беланчак; тол ва тутдан ясалади. Бешик одатда нақшлар б-н безатилади ёки бўялади.

БЕҚАСАМ, беқасаб — ипак ва

арқоғи ипдан тайёрланган йўл-йўл нақшли, пишиқ газлама. Кўрпачалар, аёллар ва эркаклар тўни, камзули ва б. тикилади. Беқасам тўқиш қадимдан ривожланган. Уни тўқиш усули деярли ўзгармаган. Беқасамнинг олти катак, мрамар, бухори ва б. турлари бор.

ВИГИЗ — пўлат тиғли қосиблар асбоби.

БИЛАГУЗУК — аёллар билакларига тақадиган (олтин, қумуш ёки мисдан ясалган) заргарлик буюми. Унинг яналоқ билагузук, бодомча билагузук, илонбоши билагузук, расмана билагу-

Билагузук.

зук, бақабош билагузук ва б. хиллари бор. Қуйма ва зарб бериб ишланадиган турлари мавжуд. Билагузук юзига жило бериб, нақшлар ишланади.

БИНАФШАГУЛ, г у н а ф ш а г у л — бинафша гули шаклидаги нақш тури.

ВИРИНЖ — бронза; мис, қалайи, қўрғошин қотишмасидан иборат бўлиб, таркибида 2 ҳисса мис, 3 ҳисса қалайи, 1 ҳисса қўрғошин бор. Ундан турли-туман қурол, ҳайкал, даста, занжир, пулакча, ҳалқа, сапула, қубба ва б. нарсалар тайёрланган.

БИЧИШ — андаза олиш, улги ясаш: 1) кийимни тикишдан олдин кишининг бўй-бастига музофиқ қилиб андаза асосида қийиб олиш; 2) мисгарлик, тунукаасозлик кабиларда мис ва тунука қисмларини ўлчаб қирқиб олиш.

БОДИЯ — Хоразмда кенг тарқалган сопол идиш (лаган); таги юмалок, баланд қирғоғи тик, катта идиш. Унинг кичикроқ хили «чаноқ бодия» деб аталади; кўпинча сирланиб, нақшланади.

БОДОМ — бодом шаклидаги нақш; заргарлик, каштадўзлик, дўппидўз-

лик, зардўзлик буюмларини безашда кенг қўлланилади.

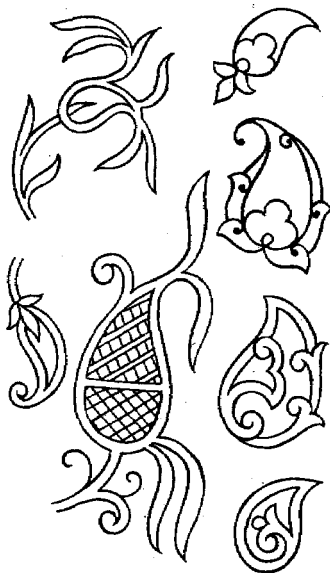
БОДОМ ГУЛИ — бодом шакли тақрорланишидан ҳосил бўлган содда ислимий нақш тури.

БОДОМЧА ПИЧОҚ — пичоқ тури; унинг орқа қирраси учидан тахминан 4—5 см жойи ичига камалак бўлиб кирган бўлади.

БОЗБАНД, б о з в а н т — учбурчак, тўртбурчак шаклидаги заргарлик буюми, аёллар безағи. Бозбанднинг бўйин ёки қўлтиққа осиб юриладиган хиллари бўлиб, тумор деб ҳам аталади. Бозбанд қутичасимон бўлиб, ичига кўпинча хат, баъзан пул солиб қўйилади. Юзаси қимматбаҳо тошлар, рангдор шиша, маржон, мунчоқлар ва нақшлар б-н безатилади. Пастига ингичка қалта симлардан панжара безак ўрнатилади. Баъзиларининг ҳар қайси бурчагига ва занжирга тангалар тақилади. Пастдаги тангаларнинг ҳар бирига биттадан қўнғироқча осилади, қопқоғининг ўрта юзига хат ёки сана ёзилади.

БОЗГАРДОН — пичоқчиликда фойдаланиладиган асбоб; Қўқонда бозгардон, Наманган, Чустда бўзгардон, Марғилонда гўзгардон деб юритилади. Металлдан ишланиб, синчалок йўғонлигида, бир қаричгача узунликда бўлади.

Бодом шакллари.

БОЗУ — ҳар хил кўринишдаги тоқчалар орасидаги синч.

БОЛИШ — ёстиқ тури, дўла болиш думалоқ бўлади. Жилдига кашта гуллар тикилади. Каштали жилди болиш (такалпўш, ёстиқпўш) деб юритилади.

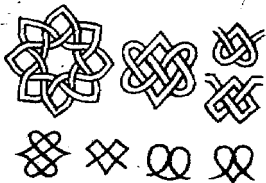
БОЛГА — дастали, темир тирли ёғоч кесадиған уй-рўзгор асбоби.

БОЛГА — ёғоч дастали, темир кундали асбоб; уй-рўзгор ишларида, дурадгорликда, заргарликда ва б.да ишлатилади.

БОСМА — 1) каштачиликда яхлит гул-чоклардан бири; 2) кулолликда сопол идишларни безашда қўлланиладиган гул нусхалари. Бу нусхалар ёғоч ёки резинка (қадимда қовоқ, турп, сабзи)дан доира, нуқта, юлдуз шаклида ўйиб тайёрланган гул қолиплар ёрдамида туширилади; 3) заргарликда қолипакни ясалган узук.

БОСМА ЁГОЧ — сербар шойи, атлас ва б. мато тўқийдиган қўл дўконнинг довоғи яқинида, танданинг устида турадиган ёғоч асбоб. Восма ёғоч шодани босиб, тирга тўғрилаб қўйилади.

БОҒТА — тўқима, тўқилган шаклдаги ислимий нақш бўлаги.

Бофта турлари.

БУЛОҚИ, а р а в а к — безак тури, бурунга тақиладиган енгил исирга, зебзийнат тури.

БУЛУТ НАҚШ — кулолликда ишлатиладиган булутсимон (баъзан илон изи) кўринишдаги нақш тури.

БУТАДОП — бута шаклидаги нақш.

БЎЁҚЛАР — бўяш, ранг бериш учун ишлатиладиган модда. Мойли, сирли, нафис ва б. турлари бор. Наққошлик, ганчкорлик, ёғоч ўймакорлиги, мискарлик, рассомлик ва б.да кенг қўлланилади. Халқ амалии безак санъатида асосан, акварель, гуашь, темпера, елимли ва мой бўёқлар ишлатилади. Бўёқлар қоғоз, картон, газмол, ёғоч, мис ва б. буюмларни бўяш учун ишлатилади. Бўёқлар ўзи-

га хос хусусиятлари ва ишлаш усули б-н фарқланади. Суюқ, қуюқ, қаттиқ, хамирсимон кўринишда тайёрланади. **БЎЁҚСОНА** — бўёқ солинган хумлар сақланадиган махсус хона, дўкон; бўёқчи устalar ишлайдиган жой.

БЎЁҚЧИ — ранг берувчи уста; жун, ип, ипак, сунъий тола ва б.дан тайёрланган калава, газлама кабиларни ҳар хил рангларга бўяйди. Бинокорликда дераза-эшиклар, иморат деворлари, металл буюмлари ва б.ни бўёвчилар ҳам бўёқчи деб юритилади. **БЎЁҚЧИЛИК** — бўяш касби.

БЎЗ — пахта ипидан тўқилган қалин мато. Танга иплари арқоқ ипларидан ингичкароқ бўлган. Асосан, оқ, малла рангли хиллари мавжуд. Авра-астарлар, кийим-кечаклар, турли бадиий буюмлар тикилган.

БЎЗЧИЛИК — бўз тўқиш касби. Энг оддий ёғоч тўқув дастгоҳининг ихтиро қилиниши б-н пайдо бўлган.

БЎЙИНТУРУҚ, х о м у т — абзал. От, эшак, ҳўкиш ва б.ни аравага, қўшга, жувозга қўшганда, унинг бўйинга кийдирилади, баъзан бўйинча деб ҳам аталади. Икки тарафидан арава, қўш ва б.нинг икки шотисига маҳкамланади, тортишда асосан куч бўйинтуруққа тушади. У ёғочдан тайёрланиб, узунлиги 60—70 см ча келадиган икки бўлақдан иборат бўлади. Бўлақлар устки томондан занжир ҳалқа билан бир-бирига бириктирилади. Ҳар иккала бўлакнинг ўрта қисмига чармдан илмоқ қилинади. Бўйинтуруқ баъзи ҳолларда нақшлар б-н безатилади, ёғоч бўлақлари устидан чарм ҳам қопланади.

БЎЙРА, ч и й — пишиб етилган қамишнинг баргини арчиб пояси чўпидан тўқилган тўшамга; уй-жойларда гилам, намат, палос тагидан тўшаладиган солинчиқ. Бўйра тўқийдиган махсус устalar бўлган. Бўйра қадимдан турли мақсадларда фойдаланиб келинган. Улар уй-жойларда захдан сақлаш, қурилишларда томни ёпиш (васса устидан), меваларни қуритиш ва б. мақсадларда ҳам фойдаланилган.

БЎРТМА НАҚШ — рельеф; заминдан бўрттириб шакл ҳосил қилиш усули. Шакл, тасвир замин (фон)дан бўрттириб ёки аксинча ўйиб ҳосил қилинади.

БЎТА — косчасимон идиш тури; маъданларни эритиш учун ишлатилади, ўтга чидамли лойдан ясалади.

БҮЯШ — ранг бериш мақсадида амалга ошириладиган физик-кимёвий ва механик жараён: 1) толали материаллар (ип, жун, ипак, сунъий тола ва б.) ёки улардан тайёрланган буюмлар (газлама, калава)га ранг ва нақш бериб кўркамлик ҳосил қилишда фойдаланилади. Бўяш учун сунъий органик бўяғичлар, локлар ва б. бўёқ моддалар ишлатилади. Бўяғичларнинг ва бўялувчи материалнинг кимёвий хоссаларига қараб ҳар хил бўяш усуллари қўлланилади; 2) турли сиртларга (тунука томлар, поллар, дераза-эшиклар, металл буюмлар ва б.га) бўёқ суркаш. Бўёқ сиртга пуркагичлар, бўяш аппаратлари, қилли чўткалар, резина роликлар б-н суркалади.

БҮҒЖОМА — кўрпа-тўшак ўраладиган шолча. Қадимдан кўчманчи ва ярим кўчманчилик рўзғорига кўрпа-ёстиқни, кийим-кечакни сақлаш ва ташишда ишлатилган. Бўғжома тоза жуздан тўртбурчак шаклда безатилади бериб тўқилган.

В

ВАССА, тоқи — шифтни ёпишда тўсин (болор)лар устидан зич териладиган ярим доирали гўлачлар. Васса кўпинча сидирга (бир хил) рангда бўялади ёки нақшлар б-н безатилади.

Г

ГАВҲАР, бриллиант — сунъий қирраланган ва сайқал берилган қимматбаҳо тош, олма. Унинг ўзига хос хусусияти қирраларига тушган нур турли камалак рангларга парчаланиб товланади. Халқ амалий санъати турлари — заргарлик, кандакорлик, зардўзликда тож ва ноёб қитобларни ҳамда қурол дасталарини безашда ишлатилади.

ГАЖАК — 1) аёлларнинг безак буюми. Чақкага, қулоқ ёнига тақилади. Тошкент, Фарғона водийсида бодом шаклидаги, Бухоро, Самарқанд вилоятида қўшгажак, яримой, бодомбарги хиллари мавжуд; 2) зулф, гажаксимон нақш тури; 3) меъморликда гумбаз остидаги бурчак конструкция. **ГАЗЧҮП** — 1) махсус ёғоч мослама; ганчкорлик ёки сувоқчиликда девор юзасини текислаш, эшик ва дераза

қирраларини чиқариш учун ишлатилади; 2) бир газ узунликдаги ўлчов асбоби.

ГАНЧ — алебастрнинг бир тури; гипс ва тупроқдан иборат тошсимон жинсини ўтда қиздириш йўли б-н ҳосил қилинадиган бинокорлик материали. Ганчнинг таркибида 40—70 % гипс бўлади. Қиздирилгач, майдаланган ганчни галвир ва элакдан ўтказиб навларга ажратилади. Энг майда ва тоза ганч кукуни-гулганч ўймакорлик ва б. пардоз ишларида фойдаланилади, нисбатан йирикроқ кукуни-тезганч сувоқ ишларида, гишт териш ва б.да ишлатилади.

ГАНЧКОП, ганчкўб — ганч тайёрлайдиган уста. Ганчкоплар ганч тошларни юқори иссиқлик қуввати берадиган хумдонда 120—150° да 6—7 соат қиздириб, сўнг ўғир, ёрғучоқда майдалаган.

ГАНЧКОР — ганч устаси.

ГАНЧКОРЛИК — ганчкор уста касби; амалий безак санъатининг кенг тарқалган тури. Урта Осиёда 1-асрдан ганчга ўйма нақш ишланган. Хоразмдаги Тупроққалъа, Бухоро ҳукмдорлари саройлари ва б. жойлардаги археологик қазинишлар жараёнида ганчкорлик санъати намуналари

Ганч ўймакорлиги намунаси.

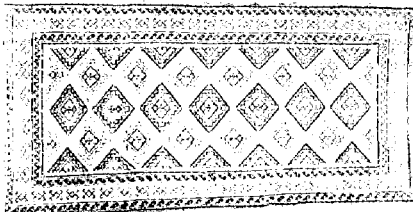

топилган. 18—19-асрларда ганчкорлик санъатидан тураржой ва б. биноларга безак беришда кенг фойдаланилган. Ҳайма ганчлар, асосан, биноларнинг ички қисмидаги деворлар, намоён, тахмон, тоқча, шарафалар ва б. жойларни безашда ишлатилади. Ганчкорлик санъати асрлар давомида ривожланиб, ҳар бир воҳанинг ўзига хос ганчкорлик мактаблари (мас., Вухоро, Тошкент, Фарғона, Хива мактаблари ва б.) пайдо бўлган.

ГАНЧХОК — қоришма; соз тупроқ, қум ва ганчни сув б-н аралаштириб ҳосил қилинади. Гишт теришда ва деворга қора сувоқ сифатида фойдаланилади.

ГАРДИШ — ҳалқа; элакнинг гардиши.

ГИЛАМ — жун, ипак, ишдан ва сунъий толалардан тўқилган тўшама, рўзгор ашёси ва бадий буюм. Асосан, хона сахнига бўйра устидан тўшалади, безак буюм сифатида эса деворга осилади. Тўқима, тикма (тайёр буюмга гул тикилади) ва босма хиллари мавжуд. Гиламнинг нақш-гуллари турли ранг ва шаклларда бўлади. Патли ва патсиз (палос) турлари бор.

Гилам

ГИЛАМЧИЛИК — гилам тўқиш касби, ҳунармандлик соҳаси. Қадимдан аёллар орасида ҳунар сифатида кенг тарқалган. Дастлаб, ётиқ ҳолда ер бағирлаб ўрнатилган пастак, оддий дастгоҳлар, кейинчалик анча такомиллашган (бирданига бир неча тўқувчи ёнма-ён тўқийдиган) тўқув дастгоҳлари қўлланилди. Айниқса, патли гиламларни тўқиш анча мураккаб. Чунки унинг нақш ёки гули санама ироқига ўхшатиб, рангли ипларни нусхага қараб териш асосида яратилади. Нақш яратишда бандларнинг ҳисоби аниқ бўлиши лозим. Бир қатор банд боғлаб чиқилгач, арқоқ ўтказилиб, тароқ б-н бостирилади, сўнгра патлари қайчи б-н текислана-

ди, тўқиш шу тахлитда давом этаверади. Гилам тўқишда асосан, ҳандасий нақшлар ишлатилади. Нақш ва эскизларни махсус расом-уста тайёрлаб беради. Ииллар давомида Ўзбекистоннинг Андижон, Хива, Қарши, Ургут ва б. жойларида гилам тўқишнинг турли усуллари шакллана борди. Уларнинг ҳар бирининг гилами тўқиш усули, ранги, нақш-гуллarning ўзига хос кўриниши б-н ажралиб туради.

ГИЛКОР — сувоқчи уста; гилкор усталар, одатда, қоришма тайёрлаш, гишт (тош) териш, суваш, нақш ишлаш бўйича ҳам ихтисослашган бўладилар.

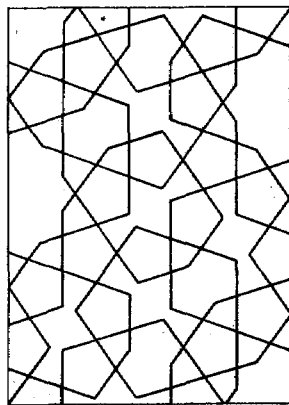
ГИЛКОРЛИК — сувоқчилик соҳаси.

ГИПС — ганч, оқ ёки сарғиш рангли минерал, қурилиш материали. Жуда мўрт бўлиб, сувда кам эрийди. Хумдонларда 80—90° қиздирилганда таркибдаги сувлар йўқола боради. Ҳайкалтарошлик, ўймакорлик ва бўёқ тайёрлашда фойдаланилади. Сувга чидамсиз. Гипслардан қуруқ сувоқ, тўсиқ, қаватлараро ёпмалар, карнизлар, товуш ютувчи материал ва ёнгиндан муҳофазаловчи буюмлар ясалади.

ГИРДОБ — айлана нақш тури; ислимий, гирих, нишон ва б. нақш элементларидан ташкил топган бўлиши мумкин.

ГИРИХ — ҳандасий нақш. Мураккаб нақш тури. Тўртбурчак, учбурчак, айлана ва ёйлардан ташкил топади. Тузилиши жиҳатидан тўғри чирик,

Гирих намунаси

эгри чизиқ ва аралаш чизиқлардан ташкил топган гириҳ турларига бўлинади. Геометрик нақш узлуксиз тақсим (раппорт)лардан ташкил топган бўлиб, ҳар бир тақсим ўз тузилишига эга.

ГУАШЬ — елим ва белила аралаштирилиб, сувда эритиладиган бўёқ. Наққошлик, ганчкорлик, ёғоч ўймакорлиги ва рангтасвирида кенг ишлатилади.

ГУЛ — ислимий нақш бўлаги. Табиатдаги гулларнинг бадий шакли. Гулларнинг ҳар хил турлари бўлиб, ўзига хос номлари бор. Чунончи учбеш япроқли ойгул, баргли ойгул, лола гули, пахтагул, пистагул, нўхотгул, бодомгул, чиннигул, савсаргул, атиргул, гулафшон, гултожихўроз ва б.

ГУЛБУР — зардўзликда нақш асосида ахта тайёрловчи. Хон ва амирилик устахонасида асосий кишилардан саналган.

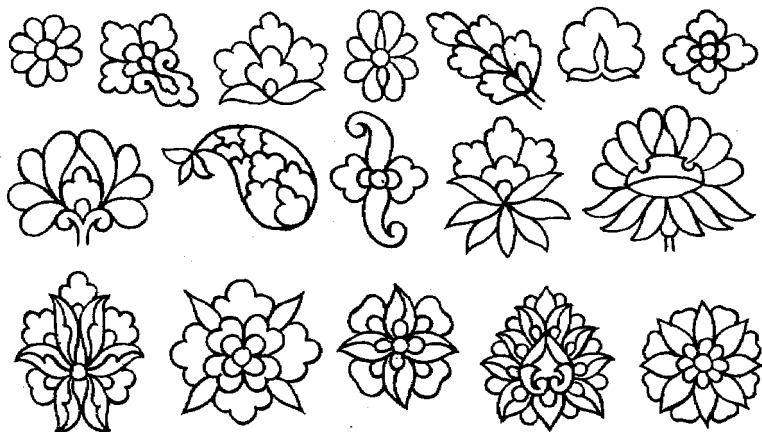
ГУЛГАНЧ — ганчнинг олий нави. Жуда нозик иш жойларида — бадий ўйма, қўйма ва майин сувоқ ишларида ишлатилади. Ганчни элақдан ўтказиб, сифатига (қувватига) қараб кам ёки кўпроқ сув аралаштирилади. Қадимда гулганч тез қотиб қолмаслиги учун ширач моддаси тайёрлаб қўшилган. Унинг хусусияти шунда бўлганки, биринчидан ганч тез қотмаслиги таъминланган, иккинчидан унга қанча кўп ширач қўшилса, унинг қуввати шунча ошган.

Ганч гулдон.

ГУЛДОН — гул солинган идиш ва унинг тасвири; ислимий нақш қисми. Амалий санъат турларида наққошлар гул солинган тувакларнинг бадий кифасини тасвирлайди.

Наққошликдаги гул намуналари.

ГУЛДУЗИ — зардўаликда андаза асосида нақш (кашта) тикиш усули; чарм, картон ёки қоғоздан қийиб тайёрланган нақш нусха матога омонат тикилади ёки елимланади. Нақш нусха зар ип б-н тўлдириб тикиб чиқилади, натижада озорқ бўртиб чиққан гул-нақш ҳосил бўлади.

ГУЛИ ШАШБАРГ — олти паррали гулдан ташкил топган ислимий нақш тури.

ГУЛИ ҚУЕШ — халқ амалий санъати турларида ишлатиладиган нақш тури. Бунда, асосан, кунгабоқар ўсимлигининг гули услублаштириб тасвирланади.

ГУЛЛИ ГИРИХ — гирих оралари ислимий нақш б-н тўлдирилган мураккаб нақш тури.

ГУЛТОЖИХУРОЗ — гултожихўроз гули шиклидаги нақш.

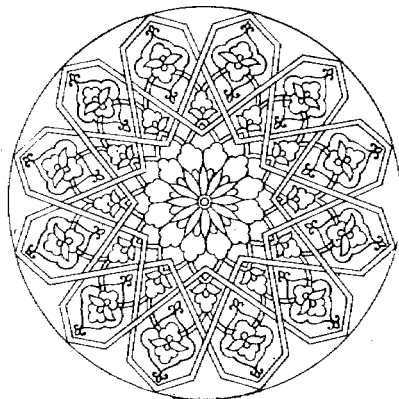
ГУЛҚАЛАМ — 1) наққошликда — юмшоқ мўйқалам тури; нақшларни бўйш ва пардозлаш учун ишлатилади. Гулқалам бўрсик, олмахон, сувсар каби ҳайвонларнинг юнгидан тайёрланади. Ишлатиш жойига қараб уч турга: мола қалам, оби қалам ва сиёҳ қаламларга бўлинади. Мола қаламлар (ҳозирги 9,10 номерли мўйқаламлар) нақшларнинг катта ва кичик заминларини (юзаларини) бўйишда ишлатилади; оби қалам (ҳозирги 6—7 номерли мўйқаламлар) нақшларни жуда кичик юзаларини бўйишда ва мужассамотнинг четки чизиқларини, яъни ҳошияларини чизишда ишлатилади; сиёҳ қалам эса (ҳозирги 1, 2 номерли мўйқаламлар) ахта ёрдамида туширилган нақшнинг изларини ўчиб кетмаслиги мақсадида бўёқда чизиб чиқиш, гул ва баргларга тарғил бериш ҳамда оқ бандларни тортишда ишлатилади; 2) пичоқчиликда — пўлатдан ясалган бигизсимон асбоб.

ГУЛҚОҒОЗ — хоналарнинг ички қисмини безаш учун деворга ёпиштирилладиган гулли қоғоз.

Д

ДАВРАГУЛ — давра шаклидаги мужассамот; ислимий, хандасий ёки гулли гирих нақшлари асосида яратилади.

ДАМ — 1) кўрага, ўчоққа ҳаво юборадиган махсус асбоб; 2) асбобнинг кесадиган ўткир томони, тиғи. Ҳунар-

Даврагул.

мандлик, заргарлик, кандакорлик, чилангарлик каби соҳаларда фойдаланилади.

ДАМГИР — темирчилик, заргарлик, пичоқчилик ва б. устахоналарда оловни ёндириш учун дам бериб турадиган хизматчи.

ДАРАХТ ШОХЧА — ислимий нақш бўлаги, наққошликда баҳт-саодат дарахти маъносини англатади. Қадимда халқлар дарахт шохчасига табиат уйғониши ва баҳор рамзи сифатида қараганлар. Шунинг учун ҳам Наврўз байрами куни уй соҳиби саҳарда толнинг сариқ шохчасидан кесиб олиб хона тўсинига илган.

ДАСТГОҲ — 1) ҳунармандлар, касиблар, кулоллар ва тўқимачиларнинг ишланадиган буюмларини маҳкам ушлаб турадиган дастаки қурилмаси; 2) дўкон.

ДАСТШУИ, да ш ш а, да ш ш у — сувдон. Қўл виош учун мўлжалланган идиш. Қоқоғи панжарасимон нақшли бўлади. Фарғона водийсида чилобчин, Хоразмда селобча деб ҳам юритилади. Бу жойлардаги дастшуйларни умумий тузилишида унча фарқ йўқ. Лекин безатилган нақши жиҳатдан бир-биридан ажралиб туради. **ДОВОН** — тўқувчиларнинг ишхонасида икки устуннинг тепа оралиғига ўрнатилган ва устидан учига тош боғланган танда ошириб қўшиладиган ёғоч ғалтак.

ДОВОТ — сиёҳдон, илгари сариқ мис, жез, чинни ёки лойдан ясалган. Қаламдоннинг бир четига ўрнатилган тури довот-қаламдон деб аталган.

ДОРПЕЧ — уй тўрига, тахмон устидан кўндаланг осиладиган безак буюми. Бахмал ва б. матоларга гул тикиб тайёрланади.

ДУГДОН — хонаки пиллакашлик корхонасида хом ипакка тоб бериладиган дастгоҳ. Ром шаклида, тепадон, тагдон, мунчоқлик, гўшлик, бағара каби қисмлардан иборат бўлиб, девчарх воситасида ҳаракатга келтирилади.

ДУД — газламага гул босишда ишлатиладиган қўшқолип. Нок ва терак ёғочидан ясалади.

ДУДАМА ҚАЛАМ — икки ёқлама тигли қаламсимон асбоб.

ДУДБУРА — мўри, мўриконнинг бир тури, темирчилар кўраси (учоғи) ёки куллар хумдоннинг тутунини ташқарига чиқариб юборадиган карнайга ўқпаш қисми, кўранинг шокнайза (дам келадиган қувур) ўрнатилган қисми ҳам дудбура деб аталади.

ДУРАДГОРЛИК — ёғочозлик хунари; арава, қайиқ, жавон, эшик-дераза, бешик, эгар, элак, сандиқ ва х.к.ни ясашдан иборат. Дурадгорлик б-н шуғулланган усталар дурадгор, дурезгар, нажжор, эшиксоз, аравасоз, элаксоз деб аталади.

ДУРАДГОРЛИК ЕЛИМИ — ёғоч бўлақларини бир-бирига ёпиштирувчи модда; гўшт ва суяклардан турли усулда тайёрланади. Елимлар тиниқ сарғиш ёки қорамтироқ рангда бўлиб, махсус елимдонда эритилади.

ДУРУЯ — қ. *Чиндахёл*.

ДҮППИ — бош кийими. Урта Осиё, Эрон ва айрим Урта Шарқ мамлакатларида яшовчи кўпгина халқларда кенг тарқалган. Халқ амалий санъатида қадимдан тайёрланган. Дүппи кийиш ҳам қадимдан расм бўлган. Дүппи бахмал, сатин, сидирга шойи каби матолардан тайёрланади, кўпинча ип, ипак, зар б-н кашта тикилади.

Тепа ва кизакдан тузилган бўлиб, устки қисми доира ёки квадрат шаклида, нақшли ва нақшсиз бўлади. Ўзбекистонда Тошкент, Чуст, Бухоро, Самарқанд, Бойсун, Шахрисабз дүппилари машҳур бўлиб, улар ўзига хосдир. Унинг ироқи, чуст, гилам дүппи, чакма тўр, қизил гул, пилтадўзи, зардўппи, тўлдирма деб номланадиган хиллари бор.

ДУҒОБ ҒАНЧ — ганч тури; ганчкорликда бирор чуқурликни тўлдириш учун ишлатиладиган сувоқ қорипма.

Е

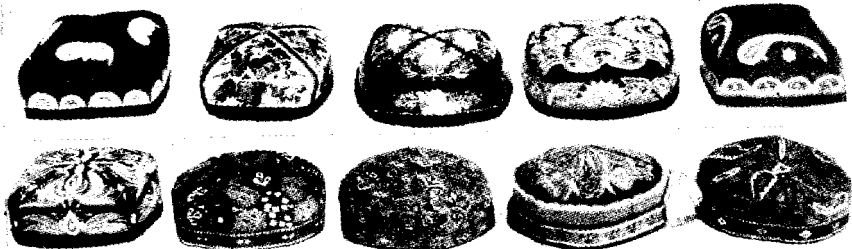
ЕЛИМДОН — дуродгорлик елимини эритиш учун ишлатиладиган махсус идиш. Одатда устма-уст жойлашадиган 2 қисмдан иборат: каттасига сув, кичигига сувга бўктирилган елим солинади.

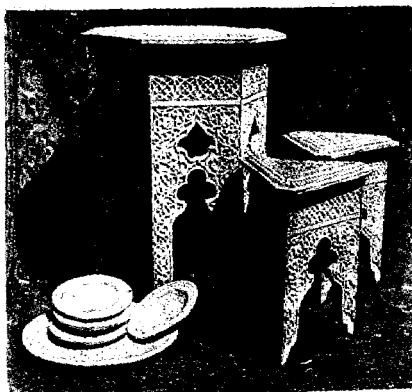
Е

ЕҚУТ — минерал (корунд)нинг оддий оксидлар синфига мансуб шаффоф тури, қимматбаҳо тош. Таркибидаги хром аралашмаси унга пуштидан тўқ қизилгача ранг беради. Жавохирлар орасида юқори баҳоланади. Еқут қадимдан заргарлик, пичоқчилик, кандакорликда ишлатилади. Еқутдан ҳар хил тақинчоқлар, пичоқ ва қилч бағди ҳамда қинларини безашда, кандакорлик буюмларига ёқут қадаш ва б. да кенг фойдаланилади. Ҳозир заргарликда синтетик ёқутлар ҳам ишлатилади.

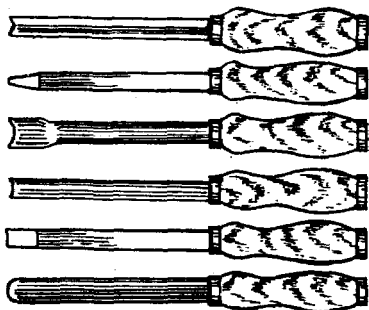
ЕҒОЧ УЙМАКОРЛИГИ — амалий безак санъатининг қадимий ва кенг тарқалган тури. Ёғочни ўйиб, кесиб, чизиб, бўрттириб (ясси ёки баланд), тешиб, тахтача ёки ёғоч бўлақларини

Дүппилар.

Ёғоч ўймакорлиги намуналари.

Ўймакорлик асбоблари — исканалар.

бир-бирига улаб (асосан панжарада) гул (нақш) ишланади. Меъморликда кенг қўлланилади.

Ж

ЖЕВАК, жавак, мангити — аёллар бўйнига тақиладиган безак. Олтин ва қумушдан ишланган йирик ҳуққа (медаллон) атрофига майда ҳуққачалар маржон қилиб тизилади. Жевакнинг турли шакллари мавжуд. Кўпинча ҳуққа ва ҳуққачалар нақшланиб, уларга қимматбаҳо тошлар қадалади.

ЖЕЗ (латунъ) — мис ва руҳ қотишмасидан иборат бўлган металл. Мискарликда ишлатилади.

ЖЕЛАТИН — юқори сифатли елим; ҳайвон шохи ва суягидан тайёрланади. Ранги қорамтир ёки сарғиш бўлади.

ЖИИДАГУЛ — жийдагули шаклидаги нақш.

ЖИЛВИР — буюмларнинг сиртини силлиқлаб пардозлаш учун мослаб тайёрланган дағал қоғоз.

ЖИЛО — силлиқлаш, сайқаллаш натижасида пайдо бўлган ятираш.

ЖИНГАЛАК — жингалак шаклидаги нақш бўлаги. Нақшда тўлдирувчи қисм вазифасини ўтайди.

Жингалак.

ЖИЯК — дўппи, тўн ва ш. к. кийимларнинг четига тикиладиган маҳсуе тасма.

ЖИҒА — тож, салла ёки бўрка қадаладиган зийнат буюми, безак. Сирти нақшиндор ва тилла суви юритилган, марварид ва б. безак тошлар, шишалар қадалган қумуш пластинка ва товус, тустовуқ, укки патларидан иборат. Тўй ва байрамларда тақилган.

ЖИҲОЗ — 1) уй-рўзгор анжомлари, буюмлари; 2) асбоб ускуна.

ЖОЙНАМОЗ — намоз ўқиладиган тўшама. Матодан тўртбурчак шаклда тайёрланиб, бош томонига меҳроб тасвири тикилади. Кўпинча жойнамозларга кашта тикилади ва босма нақшлар б-н безатилади.

ЖОМ — 1) рангли металллардан ишланган қадах; 2) мис ва қумушдан ясалган ва рўзгорда фойдаланиладиган идиш.

ЖОМАКОР — коржомо, иш кийими.

З

ЗАМАЗКА — бўр, алиф ва елимдан тайёрланадиган хамирсимон кўри-нишдаги қоричма, тахта ва дераза ёриқларини текислаш, ямаш, берки-тиш учун ишлатилади.

ЗАМИН, асос — нақш беагининг гулдан ташқари таг қисми; нақш мужассамоти рангларининг янада равшан ва аниқ кўринишида муҳим ўрин тутди. Нақш ишланган материал, унинг туб ранги ҳам замин (фон) деб аталади.

ЗАМИНДУЗИ — зардўзликда безак заминини тўлдириб тикиш усули.

ЗАМИНКОРИ, заминли ўйма — ўймакорлик тури. Ганч, ёғоч, тош ўймакорлигида кенг қўлланилади.

ЗАМИНКОРИ ҚАЛАМ — ўймакорликда безак заминни тозалаш ва текислаш учун ишлатиладиган оддий исканасимон асбоб.

ЗАМИНСИЗ УЙМА — ўйилаётган нақш замини (фони) бўлмайди; мас. чизма ва занжира пардоз нақш.

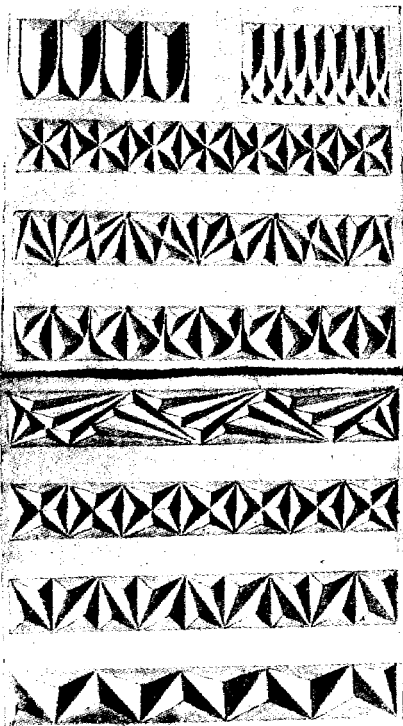
ЗАНЖИРА — узлуксиз боғланиб кетган нақш тури. Халқ амалий безак санъатининг ганчкорлик, ёғоч, тош

ўймакорлиги, наққошлик, каштачилик ва кулликда кўп тарқалган. Ганчкорликда занжира асосан, нақш б-н рутани боғлайди, кўпинча ҳандасий бўлиб, заминсиз ўйма турига киради. Мужассамот четига ишланган ҳошия-занжира нақшнинг узоқ ва яқиндан яхши кўриниши ва жозибадорлигини таъминлайди. Айланма занжира, гул занжира, елпигич занжира, лола занжира, гиштин занжира ва б. турлари бор.

ЗАРБООФ — зардан ёки зар ип қўшиб тўқилган мато; кимхоб (тўн ва б.).

ЗАРГАР — заргарлик санъати устаси, ҳунарманд.

ЗАРГАРЛИК — бадий ҳунармандлик тури, рангли қимматбаҳо металллар (олтин, кумуш)дан зеб-зийнат, безак буюмлари ясаш касби. Шунингдек, жавоҳир ва безак тошларини қадаб бадий тақинчоқлар, рўзгор буюмлари ва б. тайёрланади.

Занжира турлари.

Исирга

ЗАРДЕВОР — уй жиҳози; ип ёки ипақ газламага ранг-баранг гуллар тикиб безатилиб, уйнинг деворига (шифтга такаб) гир айлана осиладиган бадий безак буюм.

ЗАРДЎЗ — зар ип б-н безак тикувчи уста.

ЗАРДЎЗИ — зардўзи безак; бадий буюм атамаси.

Зардевор.

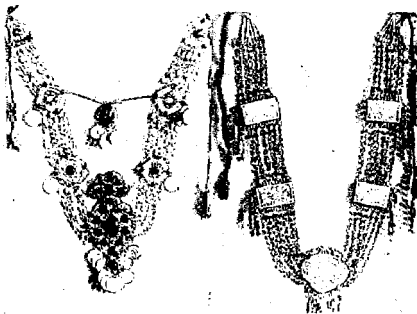
Зардўзи тўн.

ЗАРДУЗЛИК — зар ип б-н гул кашта (нақш) тикиш касби. Зардўзи кийим ва бадий буюмлар қадимдан кенг тарқалгани тарихий манбалар, археологик топилмалар, музейларда сақланган кийим ва бадий буюмлардан маълум. 17—19-асрларда Ҳирот ва Бухорода махсус зардўзлик маҳалласи бўлган. Бухорода эса зардўзлик касби авлоддан авлодга ўтиб ҳамон сақланиб келмоқда. Зардўзликда кашта тикишнинг 2 асосий — заминдўзи ва гулдўзи усуллари мавжуд.

ЗАРКОКИЛ — бир-бирига занжирбанд қилиб уланган қумуш тангалардан иборат безак буюми. Хотин-қизлар соч ўримларига қўшиб тақади.

ЗЕБИГАРДОН — бўйинга тақиладиган аёллар тақинчори; зеб-зийнат

Зебигардон.

буюми. Бир неча ҳуққа (медалён), ҳалқача, садаф мунчоқ, маржонларни ўзаро бириктириб ясалади ва қимматбаҳо тошлар б-н безатилади.

ЗИРК ГУЛИ — ислимий нақш бўлган; чиройли яроқли гул. Азалдан наққошлар осойишталик ва умрбоқийлик рамзи сифатида тасвирлаган.

ЗУМРАД — яшил тусли қимматбаҳо тош; чиройли товланиши, яхши жилоланиши, шаффофлиги б-н ажралиб туради. Зумраддан заргарлик, пичоқчилик, кандакорлик ва б.да фойдаланилади.

И

ИГНА — тикув қуроли бўлиб, ҳар хил ҳажм (узун-қалта, ингичка-йўғон) да пўлат симдан суйри, ўткир учли, тешикли қилиб ясалади.

ИРОҚИ — йўрмадўзлик, бадий каштачилик ва дўппидўзликда «Х» шаклида гул тикиш усули ва шу усулда тикилган безак буюм.

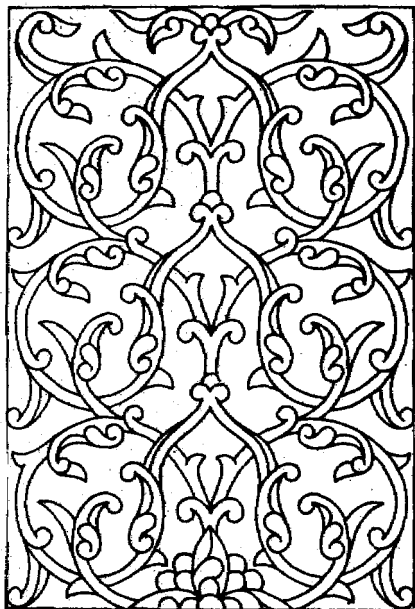
ИСИРҒА, зирак — қулоққа тақиландиган зеб-зийнат буюми. У рангли металллардан кўзли, кўзсиз қилиниб, дур ва б. қимматбаҳо тошлар қадалиб ишланади.

ИСКАНА — учи япалоқ пўлат тигли, дастаси ёғочдан иборат асбоб; ёғочсозликда ишлатилади. Исканаларнинг ўювчи ҳамда йўнувчи хиллари бор. Йўнувчи исканада тахта четларига қирра чиқарилади, тешик, тирноқлар ростланади, уялар йўниб кенгайтирилади. Қалин ҳамда қаттиқ ёғочларни ўйиш ва тешиш ишлари ўювчи исканалар б-н қилинади.

ИСЛИМИЙ — ўсимликсимон (наботий) нақш тури. Бу нақш таноб, банд, баргли, куртакли буталардан ташкил топиб, бир-бири билан чирмашиб кетиб, ўсимликларнинг ўхшашлик тасвирини беради.

И

ЙУРМА — чок тури. Йўрмаки, илмоқли бигиз ёки игна б-н матонинг ўнг томонида ҳалқалар занжири ҳосил қилиб тикилади. Бигизга ўтказилган ипак матонинг сиртида чап қўл билан ушлаб турилади, санчилиб чиққан игна билан эса ҳалқа ҳосил қилинади. Йўрма чоклари б-н йирик кашта-

Ислимий нақш.

ларнинг ҳошиялари, гул ва барглари, асосий шохга улайдиган бандлар ва б. қадимдан шу усулда тикилган. **ЎРМАДЎЗ** — йўрма тикувчи уста. **ЎРМАДЎЗИ** — йўрма усулида гул солиб тикилган безак. **ЎРМАДЎЗЛИК** — каштадўзлик тури; дўппи, чойшаб, гулжўрпа, кирпеч, зардевор, палак ва б. бадий буюмларга, шунингдек кийимларга йўрма чок билан гул (нақш) тикиш касби.

К

КАВУШ — маҳси билан ёки яланг оёққа кийиладиган чарм пойабзал. **КАВУШДЎЗ** — кавуш тикувчи касиб. **КАВУШДЎЗЛИК** — кавуш тикиш касби. **КАЖАВА САВАТ** — қадимий сават турларидан бўлиб, ўзига хослиги б-н бошқа саватлардан ажралиб туради. Бу саватлар қадимдан бўза, ёғ, шарбат каби суюқликлар сақланадиган катта шиша идишлар учун тўқилган. **КАЗЕИН ЕЛИМИ** — ёғоч ўймакорлиги ва дурадгорликда ишлатиладиган

елим. У толқон ҳолида ёки 4—12 мм ли қаттиқ донача кўринишида бўлади. Тайёрланган елимнинг учдан икки қисми сув ва қолган бир қисми елим толқонидан ташкил топади.

КАЛЕБАТУН — 1) зар ва кумуш ипларнинг бухороча номи; қимматбаҳо ип. Зардўзликда кенг ишлатилади; 2) зардўзликда зар (калэбатуни тилло) ёки кумуш (калэбатуни сафед) ип қўшиб йигирилган ипак ипда чок тикиш усули.

КАНДАКОР — металлга ўйиб нақш ишловчи ҳунарманд уста.

КАНДАКОРИ — 1) мис идишларга ўйиб нақш ишлаш усули; 2) нақш туширилган идиш (мас., кандакори лаган, кандакори офтоба ва б.); 3) зардўзликда чок тури.

КАНДАКОРЛИК — амалий санъатнинг металлга ўйиб нақш ишлаш тури. Археологик топилмалар бу санъатнинг жуда қадимийлигини кўрсатади. 9—11-асрларда шаҳарлар ривожланиб, ҳунармандлик кенг ёйилгач, мис идишлар, қуроқлар, эшик ва дарвозаларнинг занжир, зулфин ва тутқичларига ўйиб нақш тушириш ривожланди.

Кандакори идишлар.

КАСБ — муайян билим ва маҳорат талаб этадиган меҳнат фаолиятининг тури. Унга умумий ёки махсус маълумот ҳамда амалий тажриба йўли б-н эришилади. Мас., ганчкорлик касби.

КАТАК ГҶЛ — гўрсимон гириҳ нақш тури. Кўпроқ кандакорликда ишлатилади.

КАШКУЛ, качкул, сатил — мис идиш, чиройли қўйма қопқоқ ва шаклдор дастала бўлади. Ислимий, гириҳ нақшлар б-н нафис безатилади. Асосан, масаллиқлар сақланган.

КАШТА — безак тури; қўлда ёки машинада белбоғ, дўппи, гулкўрна, зардевор, кирпеч, палак, сўзана, қўйлак, шунингдек камар, маҳси ва б.га тикилади. Каштада турли ҳандасий шакллар, ўсимлик ва гуллар, ҳайвонлар тасвири акс эттирилади. Кашта тикувчи ҳунарманд — каштачи ёки каштадўз деб аталади.

Кашта тикилган чойшаб.

КАШТАДЎЗЛИК, каштачилик — кашта тикиш касби. Амалий безак санъатининг кенг тарқалган қадимий тури. Асосан, аёллар томонидан бажарилади. Кашта қўлда ва машинада тикилади. Кирпеч, дорпеч, сўзана, чойшаб каби бадий буюмларни каштадўзлар тайёрлайдилар. Шахрисабзда йўрма, қандахаёл, ироқи, Тошкентда босма чок, Самарканд, Бухоро, Нуротада кўпроқ

йўрма чокда тикадилар. Каштадўзлар, асосан, ислимий нақшни (матони ҳошиялашда ҳам) қўллайдилар. Нақш мужассамотини каштадўзларга махсус, халқ амалий санъати усталари чизиб берадилар. Шу сабабли кашта ганчқорлик, нақшошлик нақшларига ўхшаб кетади. Каштадўзликда энг кенг тарқалган чоклар — попур, ироқи, илмок, чамак, баҳя, йўрма, хомдўзи ва б.

КИГИЗ, н а м а т — қўй ёки эчки жунидан тигизлаб босиш орқали тайёрланган палос.

КИГИЗЧИЛИК — кигиз тайёрлаш касби. Кигизга турли хил шаклда ва рангда нақшлар тушириб босилади.

КИРПЕЧ, к и р п ў ш — кашта тикиб безатилган парда. Уйни безашда ва кийим-кечак тахланган тоқча ва б.ни чангдан сақлашда ишлатилади. Палакка ўхшатиб тикилгани кирпечпалак дейилади.

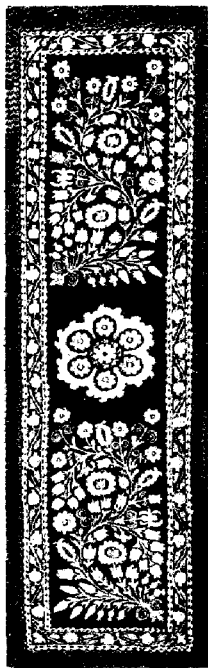
КИТОБА — безак композицияси ичидаги чегараланган чиройли ёзув. Айниқса, меъморий обидалар безагида нештоқ равоғи тепасига ишланган китобалар сақланиб қолган.

КОРЧУП — зардўзликда ишлатиладиган оддий ёғоч дастгоҳ. Бу дастгоҳга мато тортилган бўлиб, унинг устида зардўзи кийим-кечак ва б. нарсаларга кашта тикилади.

КОСА — турли хил таомлар солиш учун фойдаланиладиган уй-рўзгор идиши; дастлаб сополдан қўлда дағалроқ қилиб ишланган. Куллолик чархи пайдо бўлгандан сўнг коса ишлаш янада такомиллашган. Коса шакли (юмялоқ коса, дукки коса ва б.), ҳажми (косача, шокоса, нимкоса, миёна коса ва б.)га кўра турли хилларга бўлинади. Косалар хилма-хил ашёлардан ясалади, мас., заранг коса, чинни коса, мис коса, ёғоч коса ва б.

Шокоса.

Кирпеч.

Сиркор безак.

КОСАГАР ЛОЙ, пат лой, товоқ лой — кулолликда ишлатиладиган лой турларидан бири. Соз тупроқ б-н қамиш тўзгоғи аралаштириб тайёрланади. Ундан ясси юзали идишлар тайёрланади.

КОСИБ — хунарманд касб эгаси. Маҳси, этик, кавуш ва б. оёқ кийимлар тайёрлайдиган мутахассис уста.

КОСИБЧИЛИК — хунармандлик тури.

Кулоллик буюмлари.

КОШИН — деворлар сиртини қоплаш учун ишлатиладиган сиркор безак материали тури. Асоси мўрт бўлгани учун турли шаклда кесиб, эғовлаш мумкин. Кошин, кесма кошиндан мозаика ясалади.

КОШИН ЛОЙ — кулолликда қўлланиладиган махсус лой тури. Ширали лойга кварц куми қўшиб тайёрланади ва хумдонда пиширилади. Устига ҳар хил рангда сир суриб иккинчи марта пиширилади.

КОШИННАЗ — кошин пиширадиган уста.

КУЛОЛ — сопол буюмлар тайёрловчи уста. Махсус лойдан пиёла, коса, товоқ, лаган, кўза, хурмача, тоғора, хум, тандир ва б. буюмлар ясади, сирлаб безайди ва хумдонда пиширади.

КУЛОЛЛИК, кулолчилик — лойдан ҳар хил сопол буюмлар (пиёла, коса, лаган, кўза, хурмача, тоғора, тандир, хум ва б.) ясаш касби; қадимдан ривожланиб келаётган хунармандлик тури. Барча халқларда кенг тарқалган. Дастлаб ибтидоий даврда идишлар лойдан ясалиб қуритилган, кейин гулханда қиздирилган. Ривожининг кейинги даврида кулоллик буюмлари махсус лойдан, чарх ёрдамида ясла бошлаган. Одатда кулоллар муайян идиш ёки буюм бўйича ихтисослашган бўладилар. Масалан: косагар, кўзагар, тандирчи, хумгар ва ҳ.к. Кулоллик буюмларининг баъзилари фақат безак сифатида ҳам ишлатилади. Халқ усталари уларга исломий, гириҳ, қуш, ҳайвон тасвирлари ишлаб, «Қуръон» суралари, ҳадис, ҳикматлардан намуналар ёзиб безайдилар. Ҳозирда инсон қиёфаси, манзара ва бошқалар ҳам ишланмоқда.

КУЛОЛЛИК ЧАРХИ — лойдан ишланадиган идишларни шаклга солишда фойдаланиладиган кулол дастгоҳи. Энг қадимгиси қўл б-н айлантирилган. Такимиллашган кулоллик чархининг пастки қисмида оёқ б-н айлантириладиган залварли гилдирак бўлади.

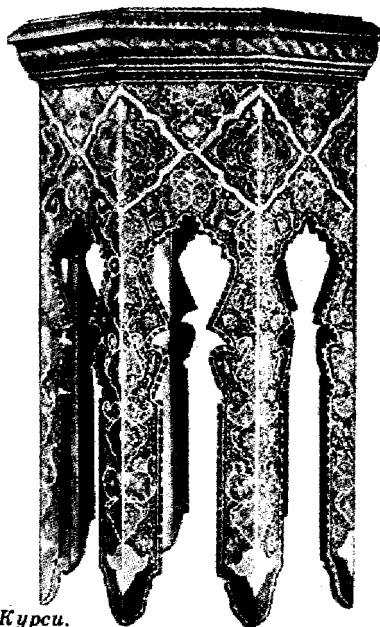
КУЛОҲ — бош кийим. Қалин, дағал (кўпинча жун) матодан конуссимон шаклда, ичига пахта солиб тикилади.

КУЛТАПЎШАК, култа — аёлларнинг қадимий бош кийими. Еш қизлар киядиган култапўшаклар рангдор чиройли матодан, катта ёшдагиларга кул ранг, кўк, қора, яъни одмироқ матодан тикилган. Бухоро ва Самарқандда йўрма, ироки чок усулида турли гуллар солиб безатилган. Урта

Осиё аёллари киядиган култапўшакнинг кизак қисми энли, чети жиякли, бошга кийиладиган қисми думалоқ дўппи шаклида, авра-астарли бўлган. Орқа томонида енгга ўхшаш қисмидан соч ўрами ўтказилган.

КУНДАЛ — 1) зар ип қўшиб бўрттириб тўқилган қимматбаҳо шойи мато; 2) юпқа олтин парралар қоплаб ишланган нақшлар ҳам кундал деб аталади; 3) мискарликда мис идишлардаги бўртма нақш композицияси; 4) меъморликда деворга бўрттириб ишланадиган безак техникаси. Мўй-қалам б-н деворга суртилган қизил кесак бўртма шакл олади, устидан бўёқ ва зарҳал берилади.

КУРСИ — суянчикси, тўрт оёқли ёғоч буюм; бўяма нақшлар б-н безатилган. Курсилар ёғоч ўймакорлигида уй безаги вазифасини ҳам бажаради.

Курси.

КЎЗА — идиш; асосан, сув ташиш ва сақлашда ишлатилади. Таги ва бўйни тор, қорни кенг, дастали бўлади. Сопол ва мис кўзалар кенг тарқалган. Сопол кўзанинг кўп ишлатиладиган, дастасиз бир тури мўнди деб аталади.

КЎЗАГИ — устун курсисидаги кўзасимон юмалоқ қисм.

КЎЗАГИРЛОЙ — куллоликда ишлатиладиган лой турларидан, 60—70%

пластик ёғлиқ лой ва 30—40% саз тупроқ қоринмасидан иборат бўлади. Ундан хум, гулдон, кўза ва б. тайёрланади.

КЎЗМУНЧОҚ — безак, мунчоқ тури, сиртида ола-була кўз (хол)лари бўлган қора ёки кўк рангли тақинчоқ. Болаларнинг дўпписи ёки тўнининг елкасига, бўйнига ёки ипга тизиб қўлига тақилади. Кўзмунчоқни тақинчоқ қадимдан урф бўлиб, кўз тегишдан асрайди деган тушунчага эга.

КЎЗУЯР ҚАЛАМ — учи япалоқ кандакорлик асбоби. У нақшларнинг устига безак беришда ишлатилади.

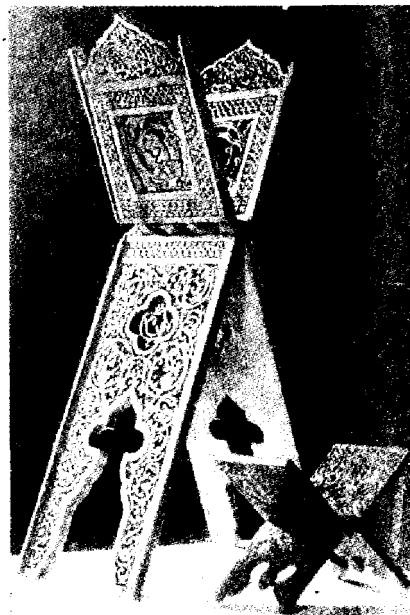
КЎН — 1) ҳайвон терисидан ишланган, пишрилган тери; 2) ишлов бериб пардозланган чарм. Унинг бедона, амиркон, сахтиён, хром, упука хиллари бор.

КУНЧИЛИК — кўн тайёрлаш касби, хунармандликнинг қадимий турларидан.

Л

ЛАВҲ — 1) ёзув тахтаси; 2) таглик; ўқиш вақтида устига китоб очиб қўйиладиган махсус курсича. Лавҳ одатда ёғочдан ишланади. Самарқанддаги Бибиҳоним масжидининг ҳовлисида катта мрамар лавҳ бор.

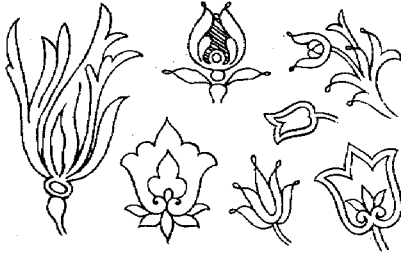
Лавҳ.

ЛАГАН — идиш; ясси, четлари биров кўтарилган бўлиб, қуюқ овқатлар, хўл мевалар солинади. Безак лаганлар ислимий ва гириҳ нақшлар, ёзувлар, ҳар хил қуш, ҳайвонлар, манзаралар, ҳаттоки одам суратлари б-н безатилади.

ЛАЪЛИ — патнис, мис лаган.

ЛОЛА — долани эслатувчи ислимий нақш бўлаги.

Лола хиллари.

ЛОЛА ҲОШИЯ — лола шаклидаги ҳошия нақш.

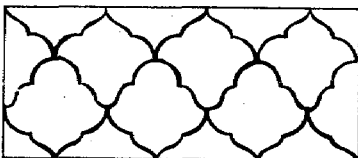
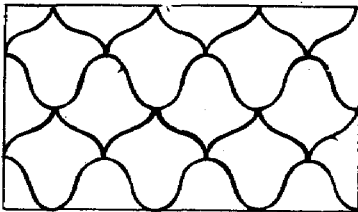
ЛУЛАКАШ — ўймакор бўртма нақшларга лўла пардоз беришда ишлатиладиган асбоб.

М

МАВЖ — тўлқинсимон безак; зардўзликда тикиб, меъморликда ғишталарни турлича териш орқали ҳосил қилинади.

МАДОҲИЛ — чапу-рост такрорланувчи доласимон нақш тури. Мадоҳил

Мадоҳил.

кўриниши жиҳатидан хилма-хил бўлиб, гунча, лола, гул, уч барг ва б. шакллардан иборат бўлади.

МАНҚАЛДОН, манқал — кўчма ўчоқ; металл, бронза, чўйандан ясалди. У оёқча ва деворчалардан иборат бўлади. Рихтагарлар манқалдонларни ҳар хил (думалоқ, тўрт, олти, ўн икки қиррали) шаклда ясаيدлар.

МАРВАРИД — зеб-зийнат буюми, дурнинг майдаси. Заргарлик ҳамда амалийбезак санъатининг бошқа турларида кенг қўлланилади.

МАРМАР — оҳақтошнинг алоҳида нафис тури; йўл-йўл, пушти, сариқ, кўкимтир, қора, ярим шаффоф, ялтироқ ва б. рангларда бўлади. Мармар қадимдан ишлатиб (меъморлик, қурилиш ва б.) келинаётган қимматбаҳо тош. Шунингдек, ундан турли зеб-зийнат буюмлари, пойустун, намоён ва б. тайёрланади, ўйиб, нақшлар б-н безатилади.

МАРҒУЛА — гажак кўринишидаги ислимий нақш бўлаги.

МАСҚОЛ — металл буюмларни солиқлаш, ялтиратишда ишлатиладиган асбоб. Уч қиррали, тиғи пўлатдан ишланади. Пичоқчилик ва заргарликда кенг қўлланилади.

МАШРАФА — кўза, зардўзликда кўза тасвири.

МАҒЗИ СОХТА, папье-маше — шаклга осон берилувчи қоришма. Қоғоз, картон, латта ва б. хом ашёлардан ёпишқоқ моддалар, гипс, крахмал, елим ва б. қўшиб, қайнатилиб ҳосил қилинади ва пресслаб турли шаклга солинади. Мағзи сохтадан катта-кичик қаламдон, қимматбаҳо муқовалар, сандиқчалар, ниқоблар, ҳар хил қутичалар, ўқув қўлланмалар, гулдонлар, ўйинчоқлар ва б. тайёрланади.

МАҲСИ — пойабзал тури. Тағи текис ва юпқа, қўнжли бўлиб, юмшoқ чармдан тикилади. Қўнжи қалинроқ теридан тикилади. Маҳсининг қўнжи ва устки қисми турли нақшлар б-н ҳам безатилади.

МАҲСИДУЗ — маҳси тикувчи косиб. **МЕҲРОБИ** — меҳробсимон шаклда ишланадиган нақш тури. Агар ишланган нақш шакли мураккаб бўлса, меҳроби намоён деб юритилади.

МИНҚОР — қуш тумшугини эслатувчи ганч ўймакорлиги асбоби. Учбурчак куракчали ўткир кескич кўнда-ланг ҳолатда дастага ўрнатилади. У ўйманинг заминини тозалаш, те-

кислаш ва чуқурлатишда ишлатилади. Минқорнинг катта (2,5—3 см) ва кичик (1,5—2 см) кескичли турлари бўлади.

МИС — қизғиш, юмшоқ, болғаланувчи металл. Амалий санъатда бадий буюмлар тайёрлашда қадимдан фойдаланилади.

МИСКАР — мис буюмлар ясовчи уста.

МИСКАРЛИК — ҳунармандлик тури; усталар мисдан, унинг қалай б-н қотишмасидан ва бронзадан уй-рўзгор ашёлари, идишлар ва б. буюмлар ясайдилар.

Утхонали қумгон.

МИСРАНГ — 1) бир ёки иккала томони учли темир асбоб; қаттиқ нарсаларни кўчириш, бузиш, тешиш ва ш. к. да фойдаланилади; 2) бўёқ.

МИСЧОЙНАК — мисдан тайёрланган нақшинкор уй-рўзгор буюми.

МОЗАЙКА — монументал безак санъати турларидан. Ранг-баранг тош, шиша, керамика, мрамор, кошин ва б. дан териб тайёрланган тасвир ёки нақш.

МОРПЕЧ — илон изи ўрами шаклидаги ҳошия нақш. Морпеч мискарликда мис буюмларнинг четига ва ичига, ганчкорликда тоқча, намоён, изора четларига ҳамда ёғоч ўймакорлигида эшик, хонтахта, ёғоч ўриндиқ ва б. нарсаларнинг четига ишланади.

МОРПЕЧ ҚАЛАМ — ўйилган нақшларнинг четларига айлана шаклидаги нуқталарни чиқариш, бўртиқ ҳосил қилиш ва ўровларни қирқиш учун ишлатиладиган асбоб.

МОҲ — ярим ой; рамзий нақш бўлган. Зардўзлик ва мискарликда кўп ишлатилади.

Морпеч.

МУЖАССАМОТ, композиция — 1) санъат, адабиёт ва б. да бадий асар, буюм ва ҳ. к.ларнинг тузилиши, таркиби, ўзаро нисбати, уйғунлиги кабилар; 2) меъморлик биноси ёки унинг қисмларини барпо этишда, тасвирий ва амалий санъат турларида уларнинг ғояси, характери ва вазифасига мувофиқ жойлаштирилиши, ўзаро уйғунлиги ва муаносиблиги.

МУНАББАТ — нақшнинг асоси тўғри тўртбурчакдан ташкил топиб, тўрт томонга такрорланган нақш тақсими. Катта юзаларни безашда фойдаланилади.

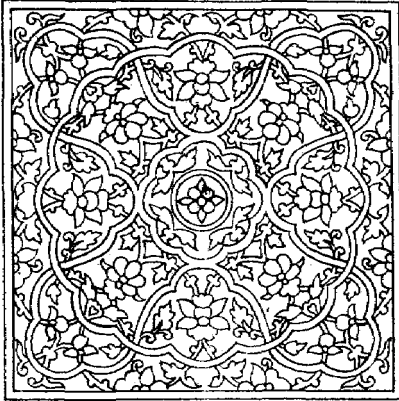
МУРСАК, *Му р а с с а ь* — қадимий уст кийим. Кимхоб, парча, бахмал, адрас, шойидан тикилади. Енги тўнға нисбатан калта бўлгани учун тагидан енги узун либос кийилган.

МУСАВВАДА — лойиҳанинг хомаки чизилган режаси, эскиз.

МУСАВВИР — рассом, расм устаси.

МУҚАРНАС — равоқли косачалардан ташкил топган мураккаб ҳажмдаги безак тури. Муқарнасларнинг ажойиб намуналарини Самарқанддаги Шоҳи Зинда ансамблида, Улугбек мадрасасида ва б. биноларда учратиш мумкин. Карниз шаклидаги муқарнас шарафа дейилади.

МУҚАРНАСЧИ — муқарнас ишловчи уста.

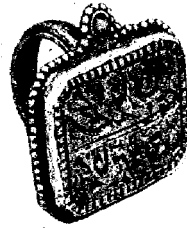
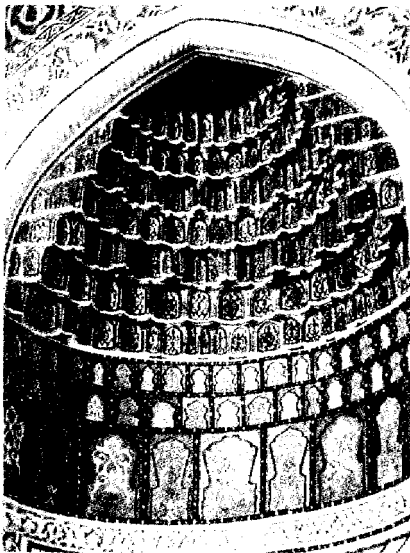
Мунаббат.

МУҚОВА — китоб, альбом, журнал, дафтар ва ш.к. ни яхлит қилиб бириктириб турувчи устки қисм; юпка, қаттиқ (қалин), юмшоқ турлари бўлади.

МУҚОВАСОЗЛИК, муқовачилик, саҳҳофлик — китоб, журнал ва б.ни муқовалаш касби.

МУҲР — тамға; учбурчак, тўртбурчак, доира, эллипсимон ва ҳ. к. шаклда бўлади. Утмишда сопол, мис,

Муқарнас.

Муҳр узук.

пўлат, бронза, кумуш, олтиндан қилинган хиллари ҳам бўлган.

МУЙНАДЎЗ — мўйнали ҳайвонлардан шилиб олинган териға махсус ишлов берувчи, ундан мўйнали буюмлар тайёрловчи уста.

МУЙНАДЎЗЛИК — ҳунармандлик тури, мўйнадан ёки мўйна қоплаб кийим-кечак тикиш касби. Махсус тармоқ сифатида пайдо бўлган. Мўйнадўзлик тармоқлари — телпадўзлик ва пўстиндўзлик.

МУЙҚАЛАМ — наққошлик, рассомликда бўёқ б-н тасвир солиш, бўяш, чизиш кабиларда ишлатиладиган асбоб. Мўйқаламлар ҳайвонлар жуни ва пластмассаларда тайёрланади. Майин жундан (бўрсик, сувсар, олмахон) тайёрланган мўйқаламлар наққошлик, темпера, графика, рангтасвирдаги оби ранг ишларида фойдаланилади. Қаттиқроқ жундан тайёрланганлари эса мойбўёқ рассомлигида, наққошлик ва бўёқчиликда қўлланилади.

МУНДИ — сопол кўзанинг дастасиз хили. Оғзи тор, қорни кенг бўлади. Утмишда ёғ, сув солинган.

Н

НАВО — хонанинг девор б-н шифт ўртасидаги қайрилма қисми.

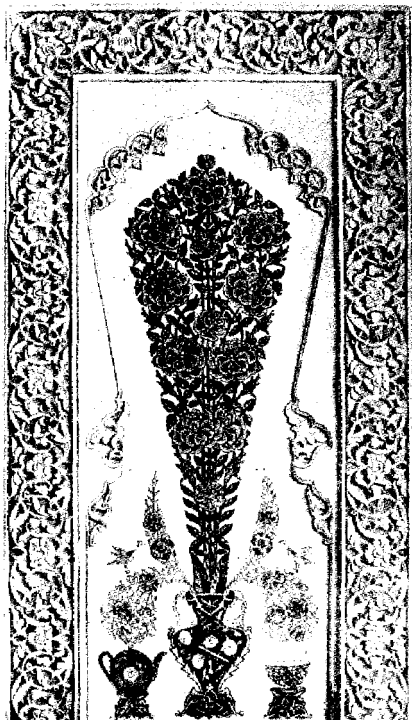
НАЙЗА — найзасимон нақш тури.

НАЙЧА — ип ўраладиган найсимон асбоб ёки машина қисми; тўқув ишлари, кулоллик, чилангарлик, заргарлик, мискарлик ва б. да ишлатилади.

НАМОЁН, н а м о я — тугал нақш композицияси.

НАМУНА — нусха, эталон.

НАХ — ип қаватлари; пахта, ипак, жундан, шунингдек сунъий (синтетик) толалардан йигириб тайёрланади. Ҳар қандай ип икки ва ундан ортик

Намоён.

наҳнинг қўшиб йиғирилишидан ҳосил қилинади; тўқимачилик ва тикувчиликда ишлатилади. Умуман йирик тола ҳам нах деб аталади (мас., бўйра тўқиш учун тайёрланган қамиш нахи ва б.).

НАЪЛАК — тақача шаклидаги гажак нақш қисми.

НАҚШ — бадий безак; бирор нарсани ўйиб ёки бўяб, тикиб ҳосил қилинади; бўлак (элемент) лари маълум тартибда такрорланиши мумкин. Ҳар хил шакллар, ўсимлик, қуш, ҳайвон ва б. тасвирдан ташкил топади. Нақшлар ислимий, гирих, рамзӣи каби турларга бўлинади. Нақш тушириладиган материал хосаси ва ишланишига кўра турли соҳаларга бўлинади. Мас., ганҷкорлик, ёғоч ўймакорлиги, қандакорлик, тоштарошлик, каштадўзлик, зардўзлик, куллик ва б.

НАҚШИ ГИРДОБ — кулча шаклидаги нақш; ислимий, ҳандасий (гирих), гулли гирих, нишон тарзида бўлади.

Нақш билан безатилган хона кўриниши.

НАҚҚОШ — нақшин гуллар асосида мўйқалам билан безак ишловчи уста.

НАҚҚОШЛИК — нақшин бадий безак ишлаш касби.

НЕФРИТ — қиматбаҳо безак тош; асосан, кулранг-яшил, шунингдек сариқ, қизил, қора ва б. ранглари ҳам учрайди. Нефрит ҳар хил қолғу асбоблари, тақинчоқлар тайёрлашда кенг фойдаланилади; меъморлик безаги ва тош ўймакорлигида қўлланилади.

НИЛОБИ — оч зангори ранг. Нақшларда гул ва гунчани, шунингдек нақш заминини бўяшда фойдаланилади.

НИМ ХИШТ — яримта гишт.

НИМЧА, жилетка — енгиз калта кийим; астарсиз ёки авра-астарли бўлади, аёллар кўйлак устидан кияди. Духоба, турли хил мовут, парча ва б. матолардан тикилади. Костюм остидан кийиладиган эркаклар нимчаси ҳам бўлади.

НИМШОҲИ, нимшоһи — пахта ипи ва ипакдан тайёрланадиган мато. Одатда, арқоғи пахта ипидан, тандаси ипакдан тўқилади (адрас, беқасам, олача, шунингдек пахта ва каноп иплари аралаштириб тўқиладиган турли ипак газламалар).

НОСҚОВОҚ, носдон, носкади — нос солинадиган идиш. Қовоқ (сувқовоқ)нинг алоҳида навидан, молшохи, ҳар хил рангли металллар ва б.дан ясалди.

Носқовоқлар.

НУСХА — нақш намунаси; каштадўзлик, зардўзлик, гиламчилик, тўқимачилик ва б. тармоқларда қўлланилади.

О

ОБА, Оби — нақш гул шаклидаги чизик. Нақшдаги турли-туман ранглар оба б-н ажратилади.

ОБИ ЛУЛА — заминдўзининг четларини йўғон зар ип б-н тикиб чиқиш; зардўзликда заминдўзининг четлари-

ни безаш мақсадида ишлатилади. Заминдўзининг кенлигига қараб сиддилар сони кўпайтирилса-да, оби лўла икки қаторлигича қолаверади.

ОБИПОНЧА — картондан кесиб, заминдўзида қўлланиладиган безаш услуби.

ОЙГУЛ, ойгул ислими — ой шаклидаги ислими нақш бўлаги.

ОЙНАВАҲД УЙМА — тошойна заминли ўйма. Нақшлар ойна сиртига юпқа ганч қатлами б-н ўйиб ишланади. Бунда кўзгу ўйманинг заминиди кўриниб туради.

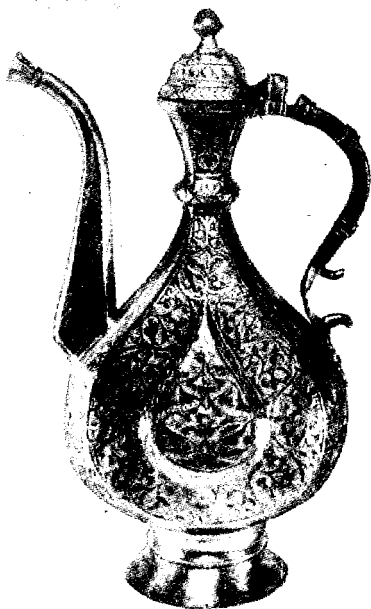
ОЛМА — олма шаклидаги ислими нақш бўлаги.

ОЛТИ БУРЧАК — асоси олти бурчакдан ташкил топган ҳандасий занжира нақш тури. Эроҳ ва ганч ўймакорлигида кўп ишлатилади.

ОТ — отнинг услублаштирилган тасвири; нақш бўлаги.

ОҒТОБА, обдаста — узун ва ингичка жўмракли, бўғзи тор (баъзан қопқоқли) идиш, бадий буюм; бет-қўл ювиш учун ишлатилади. Қадимда мис ва сополдан, кейинчалик чўяндан ишланган. Гулли, гулсиз, тўғри ва эғри жўмракли каби хиллари бор.

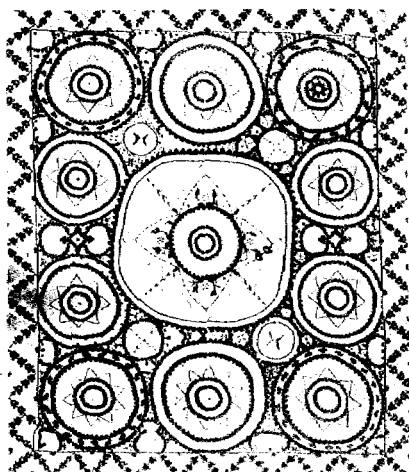
Оғтоба.

II

ПАККИ, қаламтарош — пичоқ тури. Пичоқнинг тиғи бўғзидан қайрилиб букилганда, тиғ дастасидаги ўйиқ ичига киради ва усти ёпилади. Бу пичоқ қадимда қинга солиниб, белда осиб юрилган.

ПАЛАК — қўлда ёки машинада кашта тикиб тайёрланадиган бадий буюм. Уй ичини безаш учун деворга осиб

Палак.

қўйилади. Каштачиликнинг энг йирик ва қимматли буюми ҳисобланади. Палакда осмон ва тўлини ой акс эттирилади. Уни қадимда оқ ёки малла бўзга кашта тикиб тайёрлашган. У сўзанадан гулларининг йириклиги, замини ҳам каштада сидирга қопланиши б-н фарқ қилади. Палакнинг ўртасига йирик ой тасвири қизил, қирмизи, пушти ипак б-н ишланади ва атрофлари чиройли қилиб ислимий нақшлар б-н безалади.

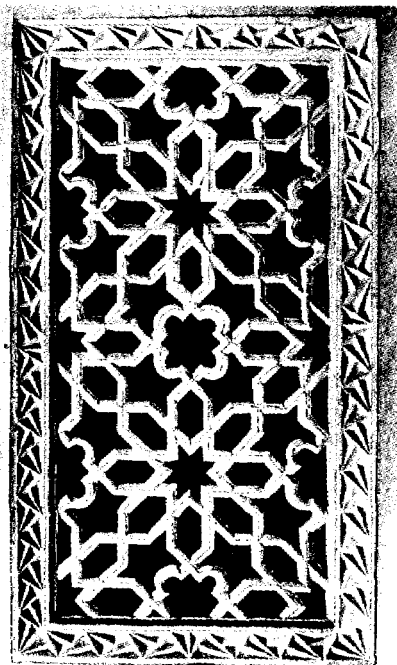
ПАЛОС, шолча — рўзгор буюми; тақир гилам. Асосан, жун, пахта ипи, сунъий толадан тўқилади, патсиз — тақир бўлади, кўпинча полга, ерга тўшалади. Палосларнинг тўқима (гули тўқиладиган), босма (гули бўяб босиладиган), тикма (гули тикиладиган) хиллари бор. Безаги ҳар хил гул нақшлардан иборат бўлиши мумкин.

ПАНЖАРА — меъморий қисм; тўқима шаклидаги безак. Туйнук, дарча ва б. жойларга одатда тўсиқ ўрнида

ишлатилган. Тузилишига кўра ислимий, ҳандасий, рамзий ва б. турлари бўлади.

ПАРАНЖИ — мусулмон аёлларининг ёпинчиғи. Аёлларнинг гавдасини, юз-кўзини яшириб туришга хизмат қилган. Шариятга кўра, паранжи уйдан ташқарида ёпинилган. Асосан, бахмал, кимхоб, зарбоф, банорас каби матолардан тикилган. Кенг тўн шаклида бўлиб, астари чит ёки сатиндан. Енгга ўхшаш иккита бандаги бош қисмидан пастрга томон ингичкалашиб бориб, учрогидан бир-бирига чатилган. Серҳашам паранжиларга зангори, пушти ёки сидирга шойидан ҳошия, четларига безак учун рангбаранг жияклар тикилган. Жияк атрофига паранжининг рангига қараб ҳар хил ипақдан баҳялар ишланган. Бош қисмига меҳроб шаклида ёки бошқача турли хил безаклар тикилиб, унинг ёнига амуд шаклида, яъни тик тушган (25 см узунликдаги) иккита жияк туташтириб чатилган, жияк учларидан попукчалар чиқарилган ёки турли хил кўнгироқчалар тақилган. Одми паранжилар ҳам бўлиб, бўздан ёки

Панжара.

оддий читдан безаксиз қилиб тикилган. Паранжининг одд томони юзни беркитиб туриш учун тўрсимон чачвон (чиммат) б-н ёпилган.

ПАРГОР, *пиркуль* — чизмачилик асбоби; икки айри оёқли бўлиб, бир оёқ учида қалам ёки бўр, иккинчи учига нина ёки миҳ ўрнатилган бўлади. Паргордан ўлчаш, айлана ва ёйлар чизишда фойдаланилади.

ПАРГОРИ ГИРИХ — паргори усулида яратиладиган ҳандасий нақш.

ПАРГОРИ НАҚШ — паргор б-н яратиладиган нақш.

ПАРДОЗ — буюм сиртига охириги ишлов бериш, жиллаш; халқ амалий санъати турлари (заргарлик, мискар-

лик, ганч, ёғоч ўймакорлиги ва б.)да кенг ишлатилади. Мас., ганч ўймакорлигида 6 та пардоз тури бор: қирма пардоз, чизма пардоз, пах (ёйма) пардоз, чока (ёрма) пардоз, лўла пардоз ва табақа пардоз. Рельефга пардоз беришда асосан 4 хил пардоз ишлатилади: пах, чока, лўла ва табақа пардоз. Улардан пах ва лўла пардоз оддий пардозга, чока ва табақа пардоз эса мураккаб пардозга киради.

ПАРМА ҚАЛАМ — зарб қилинган нақш замиларини безаш учун ишлатиладиган мискарлик асбоби.

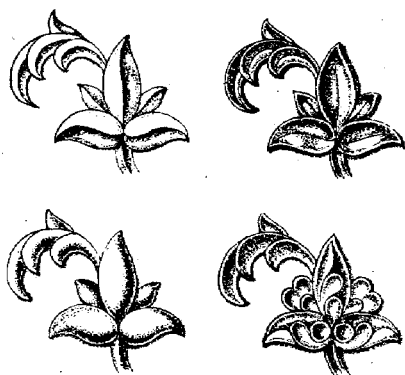
ПАРЧИН — ранг-баранг бўялиб, сир берилиб пиширилган сопол, сирли тахтача. Парчин безагини яратиш учун аввал хом лойдан тахтачалар тайёрланади, кейин хумдонда қиздирилиб сопол ҳолига келгач, устига сир берилиб, хумдонда яна пиширлади.

ПАТАК БИНДИ — шутургардоннинг бир тури; текис, учи кўндаланг кесилган искана. У рахларни учли қилиб кесиш ва ўйишда, тўғри қирраларни қирқиш ва чокларни ямашда ишлатилади.

ПАТИЛА — зардўзликда қадимдан ишлатиладиган чўп, асбоби. У оддий ёғочдан ясалади. Тўрт қиррали ва нафис қилиб тарашланган ковак ёғоч найча ичига қўрғошин қуйиб вазминлаштирилади. Унга тўрт қават қилиб зар ўралади. Кейин махсус картондан кесилган гуллар устидан тикиб чиқилади. У галтак ва айни пайтда моки вазифасини ҳам ўтайди.

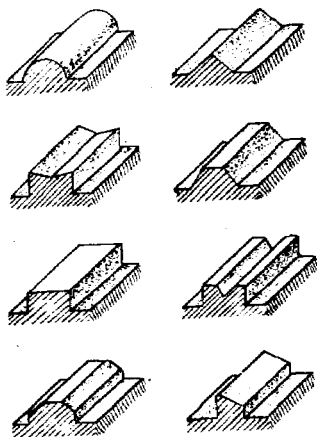
ПАХТА — ислимий нақш бўлаги. Наққошлар томонидан пахтани содда-лаштириб олинган шакли.

ПАХТАГУЛ — пахта чаноғи (эле-

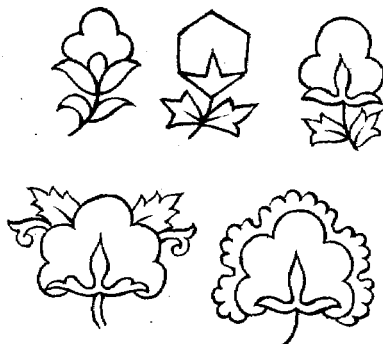

Пардоз хиллари.

Ганчкорликдаги пардоз турларининг кўндаланг кесимлари.

Пахтагул.

менти) асосида тузилган ислимий нақш тури.

ПЕЧАК ИСЛИМИЙ — чирмашиб ўсадиган ўсимлик тасвири, ислимий нақш тури. Печак ислимийнинг кўп хиллари бор: эгри-бугри новдаларни, баргли ва гулли новдаларни, фақат гулдан иборат новдаларни эслатади.

ПИГМЕНТ — кукунсимон бўёқ моддалари. Ганч ўймакорлигида қирма заминини рангли қилишда, тезганча қўшиб ранг тайёрлашда ишлатилади. Безак ишларида рангли бўёқлар тайёрлашда турли рангдаги пигментлардан фойдаланилади.

ПИБЕЛА — тубидан юқорига томон кенгайиб борадиган қосадан кичик идиш; чой, сув ва б. суюқликлар ичишга мослаб ишланади. Кичик, ўрта, катта (нимкоса) пибелалар бўлади. Сопол, чинни ва мисдан ясалади. Ислимий ва б. нақшлар б-н безатилади.

ПИЛТА — 1) пиликсимон қоғоз ёки пахта; дўппининг тепаси ва кизак қавилмаларига, яктак, тўннинг ёқасига махсус мослама — пилтакач ёрдамида тиқилади. Дўппига маълум шакл беради, чонон ва яктаннинг ёқасини қаттиқ қилади; 2) пилик; 3) хом пишитилган ип.

ПИЛТАДУЗИ — 1) дўппи тури; қавилмаларига пилта тиқиб тайёрланади; 2) дўппи тайёрлаш усули. Одатда, узун, ингичка металл таёқча — пилтакач ёрдамида қавилмага пилта тиқилади, бу эса қавилмаларнинг бўртиб, алоҳида ва чиройли шаклга киришини таъминлайди. Пилтадузи дўппилар Сурхондарё, Самарқанд, Қашқадарё, Бухоро вилоятларида кенг тарқалган.

ПИЛТАҚАЛАМ — ганч ўймакорлигида заминни ярим юмалоқ шаклда кесилда ишлатиладиган асбоб.

ПИСТА КҮМИР — ёғочни ҳавосиз шароитда чала куйдиришдан ҳосил бўладиган юқори углеводли қаттиқ, ғовак маҳсулот. Амалий санъатда ҳока тайёрлашда ишлатилади.

ПИЧОҚ — дастага ўрнатилган бир томони ўткир тигли, кесувчи асбоб. Тузилишига кўра пичоқ қайқи пичоқ, бодомча пичоқ; катта-кичиклигига кўра ўртасуямлиқ, кезлик (болапичоқ), чалабузар; безатилишига кўра содда пичоқ, гулдор пичоқ, чилмих пичоқ, руфта пичоқ; дастасининг тузилишига кўра ёғоч сопли, суяк

сопли, шохдастали, дандан сопли, 13 садафли, 15 садафли ва б.

ПИЧОҚЧИЛИК, пичоқсозлик — пичоқ ясаш касби, ҳунармандлик тури.

ПОЙТЕША — дастаси узун катта теша. Дастаси устанинг тик туриб ишлашига мослаб узун қилиб ясалади. Пойтешадан йирик ёғочларни йўнишда фойдаланилади.

ПОНОП — матоларга илма игна б-н гул тикадиган машина.

ПУЛАКЧА, **пистон** — кичкина тангача, турли буюмларга безак сифатида қадаш учун ўртасидан тешикча қилинган. Турли рангдаги металллардан ясалади.

ПУЛАКЧАДУЗИ — зардўзликда пистонча қадаб зар тикиш усули.

ПУХ ҚАЛАМ — учи қайрилган ганч ўймакорлиги асбоби; нозик чизикларни чизиб ва ўйишда ишлатилади.

Р

РАМЗИЙ НАҚШ — шартли безак; бирор ғоя, тушунча, ҳодиса ва ш. к.ни ифодалайди, эслатади. Бу нақш ўроқ ва болга, юлдуз, бугдой ва б. бирор шартли шакллари тасвирлайди.

РАНГ — бирор нарсанинг ўзига хос бўёғи, туси. Бинафша, кўк, яшил, сариқ, зарғалдоқ, қизил каби ранглар бўлиб, асосий ранглар (сарик, қизил ва кўк) қўшилишидан яшил, кўкиш, бинафша, зарғалдоқ, жигарранг каби ранглар ҳосил бўлади. Ранглар, асосан, икки турга, яъни илиқ (қизил, сариқ, зарғалдоқ каби) ва совуқ (яшил, ҳаворанг ва б.) рангларга бўлинади.

РАНГЛАР УЙҒУНЛИГИ — рангларнинг бир-бирига мувофиқ тушиши, ўзаро уйғунлашуви.

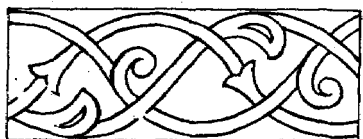
РАНДА — 1) ёғоч ва тахталарни текис қилиб йўниш, силлиқлаш учун ишлатиладиган, ўртасига пўлат тиг ўрнатилган дастали асбоб; 2) мис буюмлар сиртига зарб қилинган бадий нақшларга пардоз беришда ишлатиладиган қандакорлик асбоби.

РАСМ — тасвир, шакл; текис юзада қўлда яратилади.

РАФТОР — бир ёки икки томонга тўлқинсимон ўсган новдасимон нақш. Тасвирланган новда сонига қараб якрафтор, дурафтор, серафтор каби турлари бор.

Якрафтор.

Серафтор.

РАХ — бирор нарсанинг қирраси, чеккаси.

РЕЗА — мато. 19—20-аср бошларида асосан, Наманган қосиблари тўқиган. Арқоқ ипининг ҳаммасини ва танда ипининг учдан икки қисмини пахта ипи, қолган қисмини ипак ташкил қилган. Резани бўяшда бир неча ой хумда сақланган нилдан фойдаланилган. Усталар резанинг рангига қуёш нури таъсир этмасин учун эрта тонгда (офтоб чиқмасдан) бўяганлар, сўнг матони қопга ўраб, бир кеча-кундуз қоронғига қўйганлар. Резадан эркаклар учун тўн тикилган.

РЕТУШЬ — тасвир (позитив, негатив ёки диапозитив фотосурати) ҳамда умуман босма маҳсулотни туш, қалам, бўёқ б-н тузатиш, тўғрилаш ва яхшилаш. Баъзан чизма нақшларни тиклашда фойдаланилади.

РИСОЛА — бирор касб, соҳа ва унинг тартиб-қоидаларига оид китобча, усталар учун низоом.

РИТМ — нақш элементининг маълум тартибда ва маълум ораликда бир текисда такрорланиши; нақшдаги

Нақш ритми.

ҳаракатнинг узлуксиз ва гўзал кўри-нишини таъминлайди. У санъат тур-лари шакллариининг мужассамотида энг кучли ва муҳим ҳисобланади.

РИХТАГАР — металлдан қўйма буюмлар тайёрловчи уста, ҳунарманд. У идишнинг баъзи қисмларини, яъни даста, қўббали қошқоқ, ошиқ-мошиқ ва б.ни қуяди. Кейин эса уларни пайвандлаб йиғади.

РОМБ — ҳандасий нақш элементи. Ромб илк тош даврларидан бошлаб аёл, ер тимсолини ифодалаган.

РУТА — ҳошия нақш.

РҶМОЛ — аёллар бош кийими, тўртбурчак шаклидаги мато. Жун, ип, ипак, сунъий тола ва ҳ.к.лардан тўқилади. Дока рўмол, шол рўмол, тивит рўмол ва б. хиллари мавжуд.

С

САВАТ — новда, чивик, сим ва шу кабилардан тўқилган идиш, рўзгор буюми. Қадимдан кенг тарқалган. Сават турли шакл ва ҳажмда бўлади.

САВАТЧИЛИК — сават тўқиш касби. Новдаларнинг бир ёшлигидан тўқилгани эгилувчан ҳамда чидамли бўлади. Чивиклар пишиб етилган давр — сентябрь ва октябрь ойларида йиғиб олиниб, салқин жойда сақланади, мустақкамлигини ошириш учун вақти-вақти билан сув сепилади. Шунда чивиклар яхши букилиб, синмайди. Саватларнинг ҳар бири шакли ва ишлатиш жойига қараб турлича номланади. Мас., кажава сават, нон сават, элама сават, гулдор сават, дастурхон сават, тўрсават, узум сават, босма сават ва ҳ. к. Айниқса, қора толдан тўқилган саватлар сифатли ҳисобланади.

САВАТКАЛАМ — пичоқчиликда ишлатиладиган асбоб; тузилиши ёғоч дастали пўлатдан иборат бўлади. Наманганда совет — қалам, Марғилонда нақшбигиз, Қорасувда нақш-қалам дейилади. У билан пичоқнинг гулвантига тавқ совет номли гул ўрни ўйилади.

САЙҚАЛ — нарса сиртига берилган жило, пардоз, ишлов.

САЛИБ — хоч шаклидаги ҳандасий нақш бўлаги. Қадимдан кенг ишлатилади. Салиб табиатнинг пайдо бўлиши, қуёш, тирилиш рамзини билдирган.

САНАМ — тош, ёғоч ёки металлдан

ясалган инсон (кўпинча гўзал аёл) мужассами.

САНАМА — шахмат тартибида ора-латиб гул тикиш усули ва шу усулда тикилган гул ва гулли нарса.

САНДИҚ — кути шаклидаги катта уй-рўзгор буюми; асосан, бисот сақлаш учун хизмат қилади. Қопқоқли ва қулф-калитли, ёғоч, пўлат, темирдан ясалади. Қадимда теридан тайёрланган.

САНДОН — темирчилик ва заргарликда ишлов бериладиган нарсани қўйиб болғалайдиган темир кунда. Темирчилик ва пичоқчиликда катта чорқирра тури, мискарликда нўлали (унда мис идишлар терилади, пардозланади), заргарликда дупоя сандонлар ишлатилади.

САРРОЖ — от-арава абзаллари (эгар, юган, қамчи, айил, тўқа, бўйинтурук, тўқим кабилар)ни тайёрловчи уста.

САҲҲОФ — муқовасоз уста.

СЕБ — олма, доирасимон нақш.

СЕБАРГ — уч барг; ислимий нақш мужассамотларида кўп учрайди.

СЕМУРҒ — афсонавий қуш тасвири. Кулоллик, наққошлик, мискарлик, ганч ўймакорлиги ва б. халқ амалий санъати турларида кенг ишлатилади.

СЕРАФТОР — уч йўналишли ҳошия нақш.

СИДДИ — зардўзликда тикилаётган нарсанинг юзасига қўйилиб, устидан зар ип б-н қопланадиган тўшама ип ёки бўз.

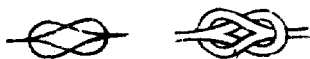
СИЕҲ ҚАЛАМ — кичик мўйқалам б-н нақш чегарасини чизиб чиқиш.

СИМ — зардўзликда ишлатиладиган оқ ёки заррин товланувчи ясси кумуш ип.

СИМДЎЗИ — зардўзликда кумуш ипда кашта тикиш усули.

СИМКОРИ — қандакорлик услуби, металл устига мис, нуқра, тилла симларни қадаб нозик нақшлар яратиш.

СИРТМОҚ — бофланинг бир тури, банди румий.

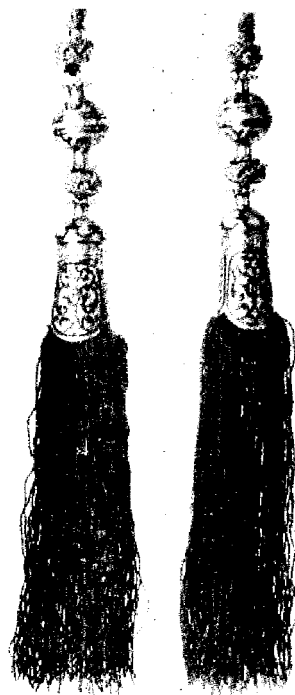
Сиртмоқ,

СОПОЛ, с а ф о л — лойдан ишланиб, оловда пишириб тайёрланадиган кулоллик маҳсулоти. Таркиби бир жинсли, ранги ҳам бир хил бўлган махсус тупроқ дастлаб офтобда қуритилади,

майдаланади, эланади, сўнг ундан лой қорилади, бу лойга маҳсулот турига қараб ишлов берилади, яхшилаб пиширтилади, кейин зувала олиниб, унга қўлда ёки кулоллик чархида шакл берилади, қуритилиб гулханда, хумдонда қиздириб сопол тайёрланади. Сопол маҳсулотларининг тури жуда кўп бўлиб, асосан, рўзгорда (озик-овқат маҳсулотлари, сув сақланадиган кўза, офтоба, хурма, гуппи, хум, пиёла, коса, товоқ, лаган, шунингдек, шамдон, гулдон каби ва б.), мейморликда (сополак, қошин, қувур ва б.), санъатда (металлургия корхоналарида ўтга чидамли сопол қолиплар ва ш. к.) ишлатилади; болалар ўйинчоқлари, айрим безак буюмлари (ҳайкалча) ҳам сополдан тайёрланади.

СОХТА ГАНЧ — ганч ўймакорлигида секин қотадиган ганч қоришмасини тайёрлаш усули. Сув б-н қорилган ганч 30 минут атрофида қотмасдан туради. Сохта ганч қоришмасини тайёрлаш учун идишга сув солиниб, устидан эланган ганчни сув юзасига

Сочполук.

себиб турилади, то сув юзасини ганч беркитгунига қадар такрорланади. Уста идишдаги қоринининг бир чеккасидан олиб ишлатади.

СОЧМАДЎЗИ — зардўзликда тикиш усули. Икки қават зар ва бир қават майин ипак бирга қўшиб эшилади ҳамда унинг б-н гуллар тикилади. **СОЧПОПУК**, ч о ч п о п у к — аёллар соч ўримлари давомига тақиладиган қора ип ва ипаклардан тузилган попуксимон безак буюми. Сочпопукка кўпинча кумушдан қўнғироқчалар, безакли тангачалар тақилади.

СУМБА ҚАЛАМ — учи пўлат заргарлик асбоби.

СУРМАДОН — сурма солинадиган кичик идиш.

Суюк ўймакорлиги намуналари.

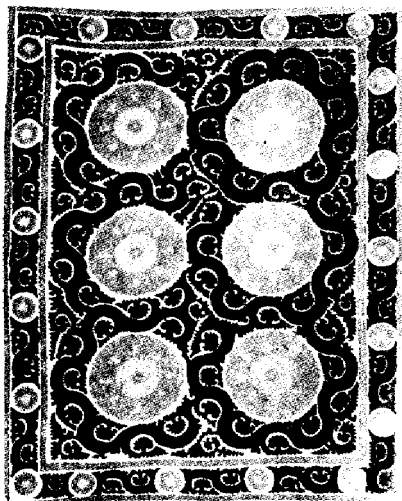
Сурмадон.

кашта замини сифатида фойдаланилиши б-н палақдан фарқ қилади. Сўзана ҳар бир хонадонда тикилган ва қизларнинг энг муҳим себи ҳисобланган. Унинг кашта шакли, асосан, ислимий нақшлар бўлиб, кўпинча ўртасида доирасимон гул тикилади ва унинг атрофи гулдор ислимий нақш — ҳошия б-н безалади. Сўзана тикиш жуда қадимдан ривожланган бўлиб, ҳозирда махсус машина (поп)да ҳам тикилади.

Сўзана.

СУЯК ЎЙМАКОРЛИГИ — халқ амалий санъати турларидан бири; қадимдан ривожланган. Ҳар хил археологик қазилмалар ичида кесиб, йўниб нақш ҳамда тасвир ишланган суюк буюм ва ҳайкалчалар учрайди. Турли бадий буюмлар (ёдгорликлар, тахинчоқлар, тутмачалар ва б.) ишлашда фойдаланилади.

СЎЗАНА — сидирга матога гул тикиб тайёрланган, деворга осиладиган безак буюми; гулкўрпа. Сатин, бахмал, шойи ва б. матоларга турли чокларда кашта тикиб тайёрланади, бадий кўринишга эга бўлади. Мато рангидан

Т

ТАВИР — диккакдан кичик, узун сочқли, эгар остидан икки ёққа ёйиб ташланадиган от абзали, кўпинча уларга кашта тикиб безатилган.

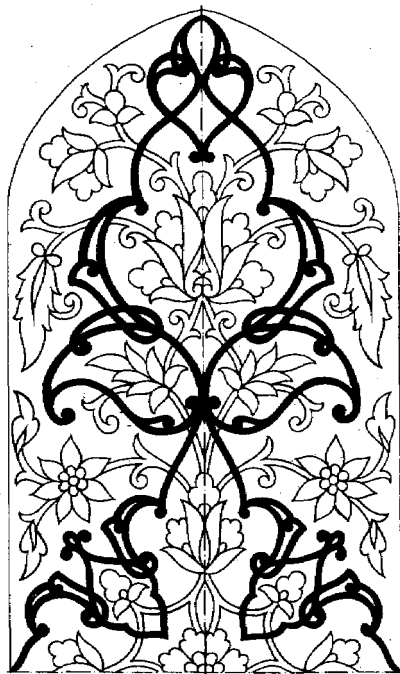
ТАВҚ — турунж нақш, шакл; зардўзликда, пичоқчиликда ишлатилади.

ТАГАЛАК — алқор шохи, зардўзликда ўрама шаклдаги рамзий нақш бўлаги. Баъзан бундай шохлар жуфт-жуфт ҳолда тикилади.

ТАГДЎЗИ — нақш замани(таги)ни кашта тикиб қоплаш усули; сидирғасига тикилган кашта. Одатда, ироқи дўппиларнинг таги бир хил рангдаги ип б-н сидирғасига тўлдирилиб, у ер-бу ерига гул — кашта тикилади. Бундай дўппилар тагдўзи дўппи дейилади. Баъзан чойшаб, жойнамоз тикишда ҳам фойдаланилади.

ТАЗҲИБ — нақшларни зарҳал б-н ишлаш.

Таноб.

ТАЗҲИБЛИ ҲОШИЯ — зарҳал ҳошия нақш.

ТАКА МЎГУЗ — эчкининг шохи кўринишидаги шаклнинг икки томонга такрорланишидан ҳосил бўладиган нақш.

ТАНГАЧА — зардўзликда кўп ишлатиладиган доира(танга)ча шаклидаги нақш.

ТАНОБ — мураккаб нақшлар мужассамотининг асосини ташкил этувчи ва нақшга шакл берувчи чизик. Нақшларда бир хил йўғонликдаги чизик бўлади. Наққош нақш мужассамотини яратишдан олдин биринчи навбатда таноб тортиб, кейин новдаларни чизади, сўнгра новдаларнинг йўналишига мослаб гулларни жойлаштириб чиқади.

ТАНОБ ТОРТИШ — нақшнинг асосий қисмини чизиш.

ТАРҒИЛ — наққошликда тароқ тишларисимон пардос беришнинг бир тури. Бўялаётган гул ва барглarning рангидан тарғил ҳар доим тўқроқ берилади.

ТАРҲ — чизма, режа, эскиз, лойиҳа.

ТАРҲҚАШ — тарҳ устаси.

ТАХМИН — кошинкорликда безак шаклини чизиб, устига кошин териладиган тахта. Кошин беагининг ўрни қабарик бўлса, тахмин ҳам қабарик қилиб тайёрланади.

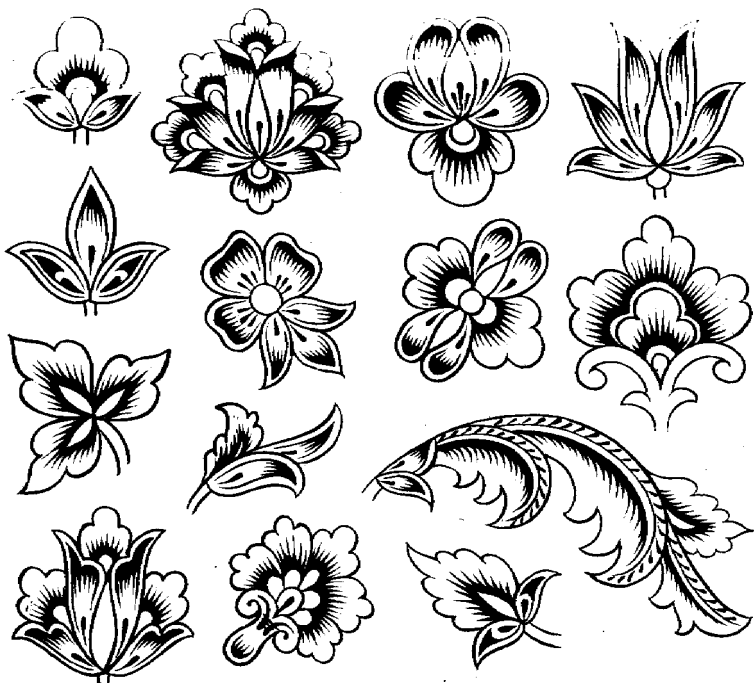
ТАХМОН — уй ёки айвон деворида сандиқ ўрнатиб, устига ўрин-кўрпа йиғиб қўйиладиган тоқчасимон маҳсул жой.

ТАХМОНПЕЧ — уй беаги сифатида тахмонга тутиладиган бадий буюм. Асосан, баҳмал, шойи, сатин ва б. матолардан тикилиб, четларига зар ип ёки ғажим тутилади.

ТАХТАКАЧ, *искалжа*, *тахтакаш* — 1) ёғоч пресс; дўппи, телпак ва б.ни тайёрлашда қолип сифатида ишлатилади; 2) от, эшак ва б.ни такалашда туёгининг тагига қўйиладиган ёғоч гўла ва х. к.

ТАҚСИМ — нақшнинг маълум бир шаклда такрорланувчи қисми; рапорт. Усталар аввал тақсим юзини қоғозга белгилаб, ахтаси (улгиси)ни тайёрлайди. Кейин безатиладиган юзага шу ахта ёрдамида нақш нусхасини такрорлаб туширилиб, тўлдириб чиқилади ва безатилади.

ТАҲРИР — 1) зардўзликда баҳя чок; зар толаридан эшилган ингичка ип воситасида каштанинг айрим бўлакларига айланма безак ҳошия қилишда

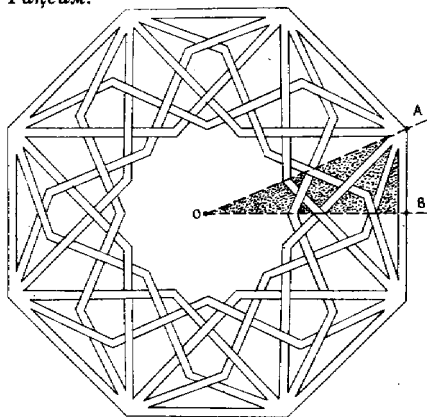

Тарғил тортилган нақш бўлаклари намуналари.

ишлатилади; 2) наққошликда гул чегарасини сиёҳ қалам билан аниқлаш.

ТАХҲИРИ ХОМ — хом таҳрир, хока тўқилишидан олдин шаклни белгилаб олиш.

Тақсим.

ТЕЗГАНЧ — тез қотувчи ганч қоришмаси. Ғишткорликда, равоқ боғлашда, сувоқ ва б. ишларда ишлатилади. Тезганч ўзига хос тайёрланади; мас., идишга сув солиб устидан ганч солинади ва тезкорлик б-н қорилиб, кўп аралаштирилмасдан, тезда керакли жойга ишлатилади.

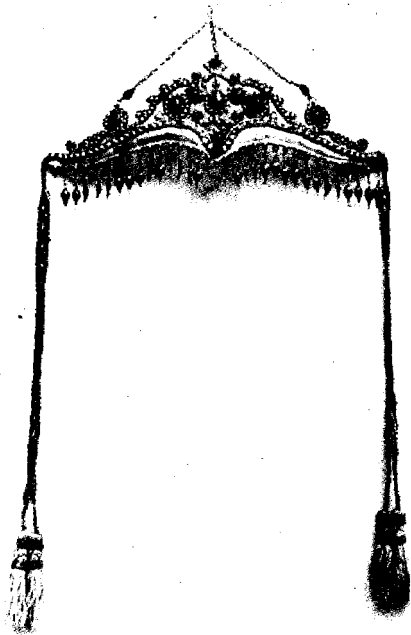
ТЕМИРЧИ — металлдан турли буюмлар ясовчи уста.

ТЕМИРЧИЛИК — металлдан буюм ясаш касби; ҳунармандликнинг қадимий турларидан бири:

ТЕША — ёғоч йўниш, тарашакаш асоби. Пойтеша, устатеша, жувозкаш-теша, қошиқчитеша, кўнчитеша каби турлари ҳам бўлади. Фарғона, Хоразмда чўт дейилади.

ТИКМА ГИЛАМ — тикиб тайёрланган гилам тури. Нақши, гули кашта тикиб ёки энсиз тўқилган бўлақлардан (тикиб) ҳосил қилинади.

ТИЛЛАҚОШ — бир-бирига туташган икки бўлақдан иборат қош шаклидаги аёллар тақинчоғи; пенсонага тақилди. Тилла ёки тилла суви юритилган

Тиллақош.

металл, кумушдан ясалади ва тошлар қадаб безатилади.

ТОВОҚ — сопол идиш; озиқ-овқат ҳамда таом солинади. Катта-кичик, ялпoк, ялпоқроқ, чуқур, чуқурроқ ва б. шаклларда бўлади; сопол, чинни, мрамр ва мисдан ясалади.

ТОЖ — ҳукмдорлик рамзини ифода-ловчи махсус бош кийим. Тож қим-матбаҳо металллардан (аксарият ол-тиндан) қилинади. Дур, гавҳар, ёқут ва б. қимматбаҳо тошлар қадаб бе-затилади. У кулоҳ, телпак, тиллақош, барғисмон гардишли ва б. шаклларда бўлади.

ТОКЧА — маҳаллий уйларда идиш-товоқ ва б. анжомлар қўйишга мўлжалланган девор қаторидаги мах-сус жой. Кўпинча ўйма ганч — нақш-лар б-н безатилган, бу эса хонага алоҳида кўрк ва файз бағишлаган.

ТОШ УЙМАКОРЛИГИ, тош та-рошлик, сангтарошлик — амалий безак санъатининг бир тури; тош, мрамрни ўйиб, йўниб, чизиб нақш ёки бирор тасвирни ишлаш касби.

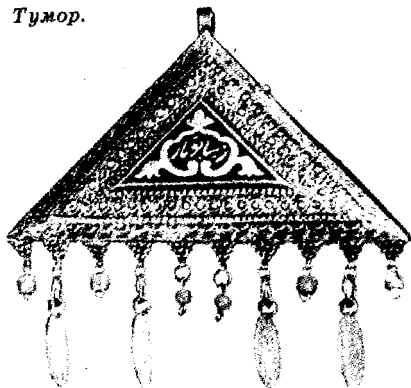
ТУГМАЧА — тугма нақш, тугма шак-лидаги нақш тури.

Нақш безакли мрамр пойустун.

ТУМОР — хотин-қизларнинг учбур-чак шаклидаги безак буюми; қиммат-баҳо тошлар қадалиб, дур, садаф, ҳар хил мунчоқлардан ясалган шокила-лар б-н безатилган. Ишланиши ва тақилишига қараб бўйинтумор, кўкрактумор, қўлтиқтумор каби хил-лари бўлади. Найча шаклидаги тумор

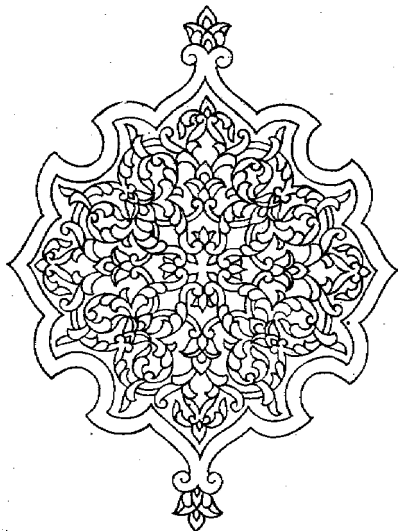
Тумор.

бозбанд деб аталади. Тумор ёмон кўздан асраш учун ҳам тақилган.

ТУПРОҚ — меъморлик, кулоллик ва б. да ишлатиладиган оддий тупроқ бўлиб, ганч ўймакорлигида ганч, алебастр ёки гипс б-н аралаштириб ганчхоқ ясалади ва қора сувоқда фойдаланилади.

ТУРУНЖ — доира шаклидаги нақш.

Турунж.

ТУС — рангни, унинг бир-биридан фарқ қиладиган ҳар бир айрим турини билдирувчи сўз.

ТУҒРО — безакли ёзув; унвон ёзуви.

ТУЎҚИННАҚШ — занжира нақш тури, тўлқин шаклини эслатади. Бу занжира нақшда худди бир томонга сувнинг тўлқинланиб келаётганини зинасимон шаклда ўйиб тасвирланади. Бу нақш тури мискарликда ўзига хос услубда қўлланилиб, кўп ишлатилади.

ТУН, ч о п о н — тик ёқали, олди очик, узун устки кийим; авра-астарли, ичига пахта солиб қавилади. Беқасам, кимқоб, бахмал, шойи, қора лас, сатин, чит ва б. матолардан тикилади. Астари чит ёки сатиндан. Ички (астари) томонига шойи ёки қора сатиндан тўрт энлик адип уланади. Ёқаси, этаги ва енг учларига шерози жияк тикилиб, унинг учидан попукчалар чиқарилади. Тўннинг тўғри ва бел бичиқли киллари бор; пахтасиз ва пахтали

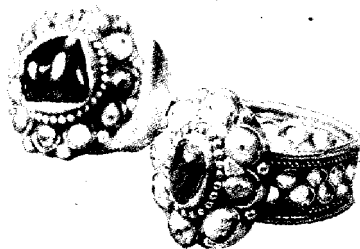
бўлиб, асосан тўғри, тик, ромбсимон қилиб қавилади, баъзан қавилмасдан сирма қилиб ҳам тикилади. Бундай тўнларга, одатда, зар иплардан бўртма ва илма нақшлар тикиб безатилади.

ТУСИҚ, ширма — хонани бўлиш, айириш учун ишлатиладиган махсус йиғма парда, девор; ёғоч (панжарали ёки бўяма нақшли), суяк ва б. материаллардан ясалади. Ўзбекистонда ёғочдан панжара усулида ва ёғочга бўяб нақш ишлаш усулида бажарилган тўсиқлар кенг тарқалган. Дераза тўсиғи кўпинча ёғоч панжарали, бир ёки кўп табақали бўлади.

ТУҚИМА ГИЛАМ — гилам тури; гилам махсус дастгоҳда гуллар ҳосил қилиб тўқилади.

У

УЗУК — қўл бармоқларига тақиладиган зеб-зийнат буюми. Рангли металллардан, турли шаклда ясалади. Асосан, кўзли ва кўзсиз бўлади. Кўзли узукка турли қимматбаҳо тошлар қадалади, кўзсиз узукларда кўз ўрнига нақш ишланиши ҳам мумкин. Қадимда эгасининг исми ёзилиб ёки нишони ишланиб, муҳр сифатида фойдаланилган.

Узуклар.

УЗУМ — ислимий нақш бўлаги; тоқнинг гужумларидан иборат меваси тасвири.

УНВОН — қўлёзма китоб сарлавҳаси; китобларнинг нақшлар б-н безатилган муқаддимаси.

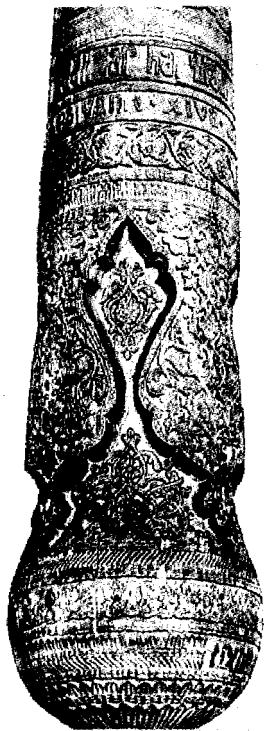
УСТА — ҳунар соҳиби, бирор соҳада малака орттирган шахс. Ўз ҳунарини яхши биладиган киши, иш боши, раҳбар, устоз.

УСТАЗОДА — уста даражасига кўтарилган фарзанд.

УСТАКОР — устaxonага бошчилик

қилувчи энг малакали ва тажрибали уста.

УСТУН — бинонинг таянч қисмларидан бири; каллаги гунча, очилган гулга ўхшатиб безатилади. Тош ва ғишт устунлар алебастр б-н сувалади, турли тасвир ва нақшлар б-н безатилади, капителларига бұртма нақшлар ишланади. Асосан, дарахт танасидан тайёрланган. Улар айвонларда томни кўтариб туришдан ташқари безак сифатида ҳам аҳамиятга эга бўлган, бўяб, ўйиб нақш ишланган.

Ўйма устун бўлаги.

Ф

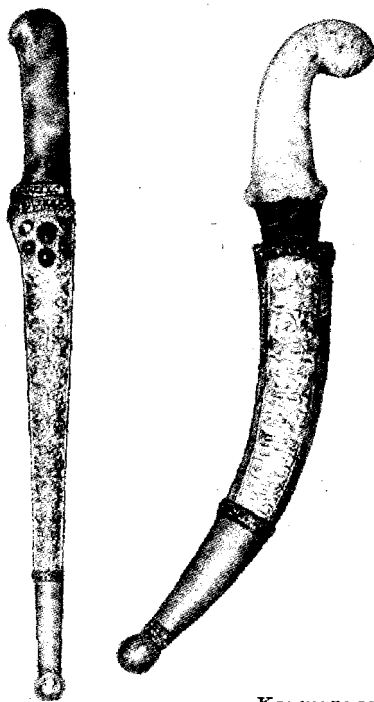
ФАЯНС — сирланган дағал чинни, серкаваклиги, пишириш жараёни б-н нафис чиннидан фарқ қилади.

ФРИЗ — горизонтал чизик кўринишидаги безак мужассамоти (тасвир ёки нақш).

Х

ХАЗОН — зардўзликда ислимий нақш бўлаги; сўлиган барг тасвири.

ХАНЖАР — икки тарафи ўткир тигли, учли қурол.

Ханжарлар.

ХАШТ БАРГ — саккизта баргдан ташкил топган ислимий нақш қисми.

ХИТОЙИ ГУЛ — ислимий нақш қисми; хитойи чинни буюмларида ишланган нақш безагидан олингани учун усталар шундай деб юритадилар. Тузилиш жиҳатдан ўта нафис, ўзига хос чиройли. Наққошлик, ёғоч ва ганч ўймакорлиги ва б. да қўлланилади.

ХОВОНДА — ганч ўймакорлигида ишлатиладиган ганч қоришмаси. Гул ўйишга мўлжаллаб маълум қадар кучи камайтирилиб тайёрланади. Ховонда тайёрлаш учун бирор идишга сув қуйилиб, эланган майда ганч оқиста шошилмай солинади ва аралаштирилиб қорилиди. Тайёрланган қоришма бироз қота бошлаганда уни ишлатиш мумкин. Ганчнинг қуввати қанчалик кучли бўлса, шунча марта

кўп қорилади. Ҳозирда ҳам баъзи усталар томонидан ширач кўшиб ишланади. Ширачни кўшилиши унинг қувватини оширади.

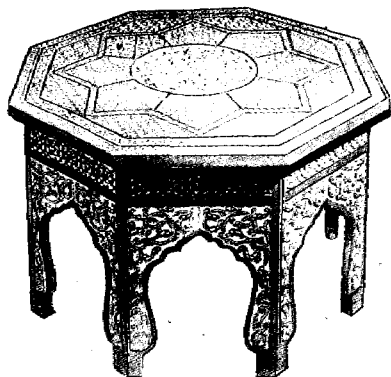
ХОИИС, х а й и с — темирчи, заргар, мискар ва б. ишлатадиган болга.

ХОИЙСКОРИ — хойис уриб пардоз бериш усули.

ХОКА — махсус тайёрланган кукун. Нақш ёки тасвири ахтадан безатиладиган юзага ўтказишда ишлатилади. Майдаланган писта кўмир, бўр кукуни юпқа латта ёки икки қават докага солиниб, халтача ҳолида тугилади. Ахтанинг устидан хока уриб чиқилди ёки енгил босиб юргизилади, натижада нақш нусхаси керакли юзага ўтади.

ХОЛГУЛ ПАРМА — парма тури; пичоқчиликда пичоқ дастасига хол ўрнини ўйишда ишлатилади. Дастаси ёғочдан, ўзи пўлатдан, учи айри бўлади. Камончага солиб айлантириб ишлатилади. Кўзпарма деб ҳам аталади.

ХОНТАХТА — рўзгор буюми. Тўрт-бурчак, кўлбурчак ёки доира шаклида, калта оёқли. Асосан, ёғочдан ишланади. Халқ усталари томонидан ўйма, бўяма, қадама нақшлар б-н безатилади.

Хонтахта.

ХОРАКДҶУЗИ — зардўзликда эшилмаган кумуш ёки зар ипда кашта қирғоқларини тиконсимон безаш усули.

ХУМ — оғзи торроқ сопол идиш; сув ва озиқ-овқат маҳсулотлари сақланади. Бўйи 1,5 метргача келадиган, шакли ўзига хос идиш бўлиб, кўпинча юқори (оғзидан белга қадар) қисми безатилган; ишлатилишига қараб ичи

баъзан сирланган. Кейинги пайтларда ичи ҳам, ташқариси ҳам (белигача) сирланадиган бўлиди. Кўтаришга қулай бўлиши учун иккита, баъзан катта хумларда тўртта даста ишланади.

ХУРЖУН — қадимдан ишлатилиб келинган икки кўзли халта. Юк ташиш учун мўлжалланган қўшалок халтадан иборат бўлиб, эгар устидан ошириб ташланади. Жун, дағал ипдан худди гиламга ўхшаб тўқилади.

Хуржун.

Ч

ЧАКИЧ ЗАМИН — ганч ўймакорлигида ўйма нақш заминини ишлаш. Замин атайлаб чала (тезганча етказмай) ўйилади ва тиг учи ёрдамида майда ўйиқчалар ҳосил қилинади. Бу ўйиқчалар умумлашиб, текис ўйилган юзаларга нисбатан оқиш кўриниб, шаклни нафис ва майинлаштириб кўрсатади.

ЧАКМОН — эркакларнинг миллий уст кийими; астарсиз, тўн ёқали, олди очиқ, узун бўлади. Мовут ва қалин жун матодан тикилади. Қадимда ёқа, енг учларига турли рангдаги безакли ироқи гуллар тикилган хиллари ҳам бўлган. Асосан, чопон устидан кийилади. Чакмон тикилган матонинг тури, ранги, сифатига қараб турлича номланган: сақарлотчи чакмон (олий навли майин жун матодан), малла чакмон (малла рангли жун ва ипли матодан), мовут чакмон (мовутдан), пиёзи чакмон (туя жунидан майин қилиб тўқилган матодан) ва х. к.

Чачвон.

ЧАЧВОН, чиммат — паранжи ёпингандан юзга тутиладиган тўрсимон парда, от думининг қилидан тўқилган.

ЧЕКМА — безаш усулларидан бири. Ҳар хил катта-кичик нуқталардан иборат бўлади. Нуқталар зарб қилинган нақшнинг заминини ва гулнинг сиртини жимжимадоф қилиб безатилади. Чекма қалам б-н бажарилади. Чекма берилган ўйма нақшлар жуда нафис ҳамда ўзига хос кўринишга эга.

ЧЕКМАГУЛ — халқ амалий санъати турларида ишлатиладиган нақш усулларидан бири.

ЧЕКМА ҚАЛАМ — ўйма нақш заминидан нуқталар ҳосил қилишда ишлатиладиган асбоб. Ёғоч банд ва узун темир устун (стержень)дан иборат бўлиб, 1, 2, 3, 4 ва ҳ. к. бўртма тишлари бўлиши мумкин. Чакичланган нақш аниқ, майин ва нафис кўринишга эга бўлади. Чекма қалам ёғоч, тош, ганч, мис ўймакорлигида ишлатилади.

ЧИЛЕЛАК — доиралар воситасида гул яратиш, зардўзликда кўп ишлатиладиган мужассасот турларидан.

ЧИЛИМ — сархонасига тамаки солиб найи орқали чекиладиган асбоб. Кўпинча узун қовоқ қобигидан ва мис, бронза, кумуш ва б. дан ясалади. Бўртма, рангли нафис нақшлар б-н безатилади.

ЧИЛМИХА ПИЧОҚ — пичоқ тури; дастасига майда михлар қоқиб безатилади.

ЧИЛМИХАПАРМА — пичоқчиликда ишлатиладиган парма тури. Пичоқ дастасига чилмихлар қоқиш учун тешиклар ҳосил қилишда ишлатилади.

ЧИМИЛДИҚ, гўшанга — никоҳ тўйида келин-куёв ўтирадиган хонанинг тўри (бурчаги)га тутиладиган махсус парда.

ЧИНДАХАЁЛ, дурўя — каштачиликда чок тури; икки ёқлама сидирга қошлаб чоқлаш. Матога игна қадаб бир меъёрда тикиб чиқилади, тескари ўгириб яна тикиб чиқилади. Шу тариқа матонинг олд ва орқа томонида бир хилда гул ҳосил қилинади. Чиндахаёл икки томони ҳам кўзга ташланадиган буюм (сочик, рўмол ва б.)ларни безашда ишлатилади.

ЧИННИ — оқ лой ва ундан ясалган буюмлар тури. Чиннидан рўзгор буюмлари (чайнак, пиёла, коса ва б.), шунингдек безак буюмлари (гулдон, ҳайкалча ва б.) ҳам тайёрланади. Бу буюмлар гул ва турли тасвирлар б-н безатилади.

Чилим.

Чинни буюмлар.

ЧИННИ БАРГ — чиннигул барги тас-
вирланган ислимий нақш тури.

ЧИННИ ЛОЙ — чинни ишлаш учун
қўлланиладиган оқ лой; кулолчи-
ликда ишлатиладиган лой тури. Лой-
га оқ тош ва ишқор қўшиб тайёрлана-
ди.

ЧИТ — пахта толасидан тўқилган ма-
то. Чит тўқиш қадимдан маълум.
Арқоғи ҳам, тандаси ҳам пахта ипи-
дан иборат. Сидирга ёки гул босилган
хиллари бор.

ЧОЙШАБ, р ўй ж о — рўзгор буюми;
тун чодир деган маънони англатади.
Ўрин-тўшак устидан ёпиладиган
яланг қават ёпинчиқ. Тўшак устидан
тўшаб қўйиладигани оқ сурп ёки
гулли матодан тикилади. Тахмонга
тутиладигани сатин, шойи, бахмал ва
б. матолардан тайёрланиб, кашта
б-н безатилади.

ЧОК — 1) тикиш, ямаш, кашта гулла-
рини тикишда ҳосил бўладиган бахя-
лар чизмаси; газлама, чарм ва б. мате-
риалларни тикишда, бирор буюмни
безаш, кийим қисмларини бирикти-
ришда қўлланилади. Чок қўлда (игна,
ангишвона, илмоқли сўзана игна,
бигиз ва б. б-н) ва тикув машинасида
тикилади. Чок тикишда табиий (инак,
пахта, жун) ва сунъий (синтетик)
толалардан тайёрланган иплардан
фойдаланилади; 2) гишт теришда
орасидаги бахя.

ЧОР ИСЛИМИЙ — ислимий ҳошия
нақш турларидан, тўрт қанотли ту-
рунждан иборат. Ёғоч, ганч, тош
ўймакорлиги, мискарлик ва наққош-
ликда ишлатилади.

ЧОР ИСЛИМИЙ ПАХТАГУЛ — ис-
лимий нақш бўлаги. Пахта гули
таъсиридан ташкил топган ислимий
нақш.

ЧОРБАРГ — тўрт баргдан иборат
нақш бўлаги.

ЧОРБАРГ ҒУНЧА — тўрт япроқли
ғунчасимон гул, нақш тури.

ЧОРГУЛ — тўрт япроқли оддий гул-
симон ислимий нақш бўлаги.

ЧОРДОНА — тўрт дона, қатор нуқта-
лардан ташкил топган оддий ҳошия-
нақш.

ЧОРКУНЖ — тўртбурчакли мис ла-
ган.

ЧОРСАР — тўртбурчак ҳандасий
нақш бўлагидан ташкил топган нақш
тури.

Ш

ШАБАКА — панжара; мис идишлар-
га майда қилиб ишланади.

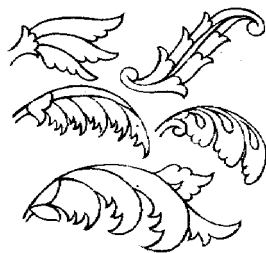
ШАМДОН — шам ўрнатиб қўйилади-
ган таглик. Дастлаб, сополдан, кейин-
чалик олтин, қумуш, мис ва б.
материаллардан турли шаклларда
нафис қилиб нақш солиб ишланган.

ШАРАФА ҚАЛАМ — майда муқар-
насларни ўйишда ишлатиладиган учи
қайрилган искана. Ганч ўймакорлиги-
да ишлатиладиган асбоб.

ШИНГИЛА — узум донасига ўхшаш
ислимий нақш тури.

ШУКУФТА — новда ва танобларни
боғловчи ислимий нақш бўлаги.

ШОБАРГ — шоҳбарг; ислимий нақш
бўлақларидан бири бўлиб, барглар
ичида энг каттаси.

Шобарг намуналари.

ШОБАРГ ИСЛИМИЙ — шобарг асо-
сида ясалган ислимий нақш тури.

ШОЙИ — ипақдан тўқилган мато;
ипакли кийим. Шойи икки тепки
тўқиш б-н тайёрланиб, унинг ўнги-
терси бир хил бўлади. Шойининг
сидирга ва гулли турлари бўлиб,
абрбанди усулида тайёрланади. Хо-

тин-қизлар либослари, кўрпа-кўрпачалар тикишда авра ва б. га ишлатилади.

ШОКИЛА — 1) дастурхон, сочик, дарпарда, рўмол каби буюмларнинг чети — хошиясига тикиладиган ёки шу газмолнинг ўзидан титиб чиқариб ясаладиган безак, гажим, попук; 2) баъзи буюмларга безак учун осиб қўйиладиган шу шаклдаги тақинчоқлар.

ШОЛ РҮМОЛ — аёллар бошига ўрайдиган ёки елкасига ташлаб қўядиган, асосан, юнгдан тўқилган тўртбурчак шаклдаги мато. Унинг ип, ипак, сунъий тола ва ҳ. к. дан тўқилган хиллари мавжуд; гулдор ёки сидирга бўлади.

ШОЛЧА — уй-рўзгор буюми; эчки, туя, қўй жунларидан қўлда тўқилади. У патез, тақир бўлиб, ерга тўшалади. Шолча нақши уч усулда яратилади: рангли иплардан тўқиб ҳосил қилинади; босма усулда туширилади; кашта гул тикиб безатилади.

ШОХ — шох шаклида ифода этилган нақш бўлаги.

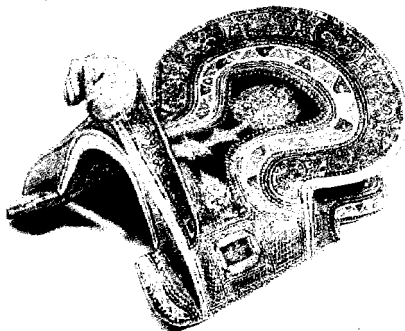
ШОХЧА — зардўзликда баҳялари арча шаклини ҳосил қилувчи кашта гул.

ШУТУРГАРДОН — ганч ўймакорлиги асбоби; нақшларнинг контур чизиқларини кесишда ва ўймали бўртма пардоз беришда ишлатилади. Кескич қисми яси пўлатдан ясалган, тиги учли, кескич қисмининг кўриниши худди тенг энли учбурчак кўринишида бўлади.

Э

ЭГАР — от-улов устига уриладиган ва миниб ўтириш учун мосланган абзал.

Эгар.

Милоддан аввал 1-минг йилликнинг 2-ярмига оид эгар топилмалари унинг қадимийлигидан далолат беради. Ўзбек, козок, туркман, тожик эгарлари ўзига хос кўринишда ишланиб, садаф, темир ва тасмалар б-н безатилади.

ЭГАРЧИЛИК — эгар-жабдуқ ясаш касби; ҳунармандликнинг қадимий турларидан. Усталар асосан, тол, ўрик, беҳи, олма, ёнғоқ, чинор, арча ёғочларидан фойдаланганлар.

ЭГОВ — тишлари шахмат тартибида жойлашган силлиқлаш асбоби; йирик тишлиги рашпиль деб аталади. Ёғоч, пластмасса, чарм, резина ва б. юмшоқ металлларни силлиқлаш (эговлаш)да ишлатилади.

Ю

ЮГАН — от-уловни бошқаришда уларнинг бошига кийдириладиган абзал. Асосан, хом тери, чарм ва б. дан тайёрланади. Рангли металл ва қимматбаҳо тошлар б-н безатилган хиллари ҳам мавжуд.

ЮЛДҮЗ НАҚШ — юлдуз шаклидаги нақш.

Я

ЯККА БАРГ — бир барг, зардўзликда баргнинг бадиий ифодаси.

ЯККА ЗАНЖИРА — бир қатор занжир. Оддий занжирга турига киради.

ЯКРАФТОР — тўлқинсимон таноб ва гуллардан тузилган бир йўналишли нақш.

ЯКТАК — узун, олди очик эркаклар кийими. Кўпинча бўз, оқ сурпдан астарсиз қилиб тикилади. Олдида боғич ёки тугма измаси бўлади.

У

ЎЙМА — сиртни ўйиб, зарб бериб ишлаш; ўймакорликда олти хил ўйма мавжуд: чизиқли ўйма, занжир ўйма, яси ўйма, чуқур ўйма, панжарасимон ўйма ва ҳажмли ўйма. Шунингдек, заминли ва заминсиз ўйма ҳам бор. Қирма пардоз, ёрма ва ёйма пардоз, лўла пардозлар заминли ўймага, чизма ва занжир пардоз заминсиз ўймага киради.

УЙМАКОРЛИК — ўйиб нақш солиш касби; халқ амалий санъатининг энг қадимий ва кенг тарқалган турларидан (ганч, ёғоч, металл, суяк, тош ва б.). Нақш ва бирор тасвири ёғоч, ганч, металл, тош, суяк ва б.ни ўйиб, йўниб, тирнаб, чизиб, бўрттириб, тешиб ишланади. Ўймакорлик намуналари бино қисмларини, уй-рўзгор буюмларини безашда, ҳайкалчалар яратишда кенг қўлланилади.

ЎРДАК ОФТОБА — офтобанинг бир тури; қопқоғи ўрдаксимон, капи, дастаси ва жўмрағи ўрдак тумшугисимон мис идиш. Қўқон шаҳрида инқилбдан аввал кенг тарқалган бўлиб, унда чой дамлаб ичилган.

ЎСМАЖУШАК — ўсма эзиш ва қош бўяш учун ишлатиладиган мис идишча, баъзида турли бўёқлар тайёрлашда ҳам фойдаланилади. Бу идишча уч оёқли ҳамда дастали, узум барги ва б. шаклдаги хиллари бўлиб, ислимий нақшлар б-н безатиладиган.

Қ

ҚАБРТОШИ, мрамартош — марҳумнинг қабри устига ўрнатиладиган ёдгорлик. Қадимда китобалар битилган, ислимий нақшлар б-н безатилган.

ҚАВИҚ ЧОК — чок тури. Авра-астарли буюмлар (баъзан орасига пахта ва б. солинган) устидан ўнги-терсига билинар-билимас ўтказиб тикиб чиқилади. Сидирга матодан тайёрланган кўрпаларга қавиқ чок ёрдамда гул шакллар ҳосил қилиб безатиладигани «гул қавиқ» деб аталади.

ҚАДАМА — 1) безаш усули; мис буюмларни қимматбаҳо тошлар ёки заминига қоғозлар қўйилган ойналар б-н безатилади. Бунда мис буюмларнинг нафислиги ва кўркемлиги янада

жозибалашади. Шунингдек қадаб, тўғнаб ёки тикиб қўйилади. Мас., қадама жияк, қадама ёқа; 2) безак тури.

ҚАЙЧИ — турли материалларни (қоғоз, металл, мато ва б.) қирқишда ишлатиладиган асбоб. Шакли: бир-бирига ўртасидан винт б-н бириктирилган икки тигдан иборат. Қайчилар катта ва кичиклиги, ишлатиш жойига қараб ҳар хил бўлади.

ҚАЙЧИ ШУТУРГАРДОН — зардўзликда гул қирқишда ишлатиладиган «туя бўйин» қайчи.

ҚАЙҚИ ПИЧОҚ — пичоқчиликда пичоқнинг бир шакли бўлиб, тигининг учи орқасига озгина қайириб ясалади. Уни қилчак пичоқ, чақмоқи пичоқ деб ҳам юритилади.

ҚАЛАМ — 1) ўртасига ингичка, узун графит жойлашган чўп шаклидаги ёзув, чизув асбоби. Улар ишлатиш жойига ва хусусиятларига кўра ҳар хил турлар ва рангларга ажратилади; 2) ганч, ёғоч, тош ва ш. к. материаллар ўймакорлигида ишлатиладиган металл асбоб; 3) кандакорликда хилма-хил нақш зарб қиладиган асбоб.

ҚАЛАМИ — қўлда тўқилган, таги оқ йўл-йўл дағал мато.

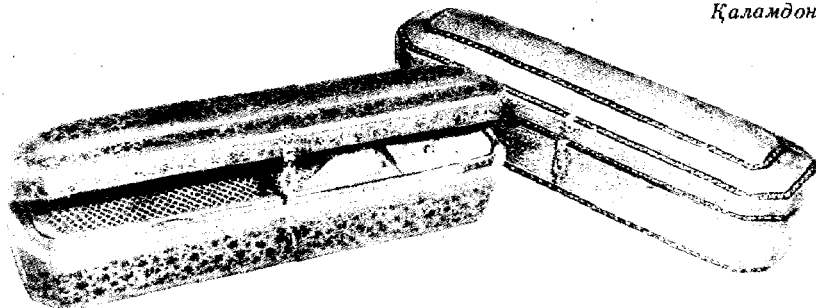
ҚАЛАМДОН, жуздон — наққош ва рассомларнинг иш қуроли сакланадиган идишча.

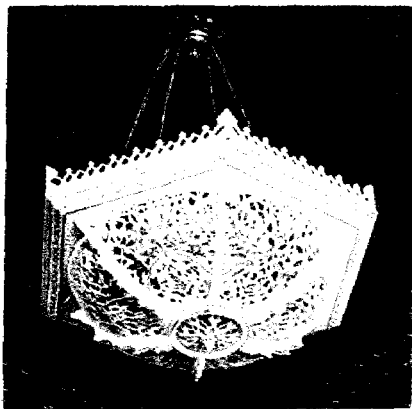
ҚАЛАМПИР — ислимий нақш бўлаги; турли кўринишда тасвирланади.

ҚАЛАМТОҚ — асбоб, ганч хозасида чизиклар чизиб ва панжарасимон ганч ишларини бажаришда ишлатилади. Учига қараб торайиб бориб, икки томони ханжарга ўхшаш ўткир. Унинг бир неча турлари бор.

ҚАНДИЛ — бир неча лампочка ёки шам қўйиладиган осма чирок; чилчироқ, люстра. Металл, пластмасса, ганч ва биллурдан ясалади.

Қаламдон.

Ганч қандил.

ҚАНОТЛИ ОФТОБА — офтоба тури, япалоқ қоринли чойдиш. Қанотли дейилишига сабаб, офтоба ёки идиш олд томонидан қаралса, худди қанотини ёзаётган қушга ўхшаб кўринади.

ҚАШҚАРГУЛ — нақш тури. Қўқонгулнинг заргарликдаги (мас., билагузукка ишланган) тасвири.

ҚИЗИЛ КЕСАК — тупроқнинг бир тури. Ганч ўймакорлигида бўёқ сифатида ишлатилади. Чунончи, рангли ганч тайёрлашда гулганч ёки тезганчга майдалаб, элакдан ўтказиб қўшилади. Ҳозир ҳар хил кукун бўёқлар тайёрлашда фойдаланилади.

ҚИЗИЛ МИС — мискарликда кенг қўлланиладиган ўтга чидамли, кизгиш рангли мис тури.

ҚИЛ АРРА (л о б з и к) — арра тури, фанерларни аралаш учун ишлатиладиган асбоб. Унинг ёрдамида фанердан ҳар хил жимжимадор шакллار ва нақш намуналари тайёрланади. Қил арра «П» шаклида бўлиб, полотноси қисқичлар ёрдамида ўрнатилиб кейин ишлатилади. Арра тараф тортиб ўрнатилади.

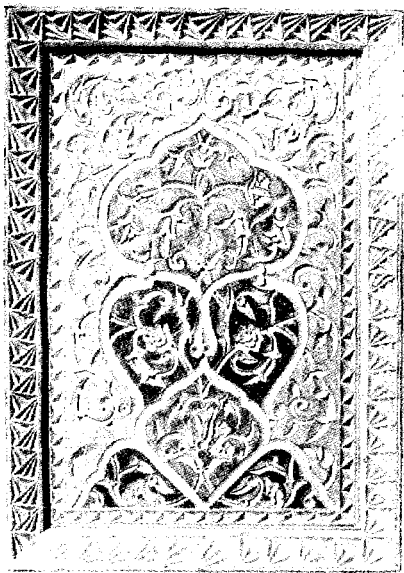
ҚИЛИЧ — бир тигли, ханжардан узун қурол.

ҚИЛ — ғилоф; пичоқ, ханжар, қилич каби тигли асбобларни солиб қўйиш учун чармдан, юпка тахта, суяк, баъзан турли матолардан тикиб учига, даста қисмига мегалл қадеб мустаҳкамлаб, нақш ишлаб тайёрланади.

ҚИР — махсус тайёрланадиган қоричма; ширач, қамиш кули, pista кўмир, сўндирилган оҳақ қўшиб тайёрланади. Биноларни нажгарчилик-

дан сақлаш учун ишлатилади. Кўпинча ҳаммомларни сувашда фойдаланилади.

ҚИРМА — нақш яратиш усули ва шу усулда яратилган нақш тури. Ганч ўймакорлигида ўйиб олинган чуқурчалар рангли қоричма б-н қисман тўлдирилади. Қирма усули ўзига хос бўлиб, кўп рангли хохламайди, пардози ҳам одатдагидек эмас. Қирма яхлитлиги ва ранг турининг камлиги б-н рангли нақшлардан яққол ажралиб туради.

Қирма усулда ўйилган ганч намоён.

ҚОВОҚБАРГ — исلميый нақш бўлаги, қовоқ баргининг соддалаштирилган шакли.

ҚОЛИП, қ о л и б — 1) нухса кўпайтиришда фойдаланиладиган ҳажмий мослама; ганч ўймакорлигида бирор ўйма нақшни кўпайтириш учун фойдаланилади; 2) матога босма нақш (гул) туширишда ишлатиладиган мослама; 3) андаза, шаблон.

ҚОЛИПАКИ — қолип асосида идишларга нақш ишлаш услуби. Пулатдан ёки биринждан ясалган қолип (ўйиб ёки қўйиб ишланади) нақшнинг устига мис парчасини қўйиб, унинг устига юпка кўррошин пластинкаси қўйилди ва болға б-н аста-секин уриш натижасида мис парчаларида нақш

пайдо бўлади. Ҳосил бўлган нақшли мис парчалари мис буюмларнинг хоҳлаган жойига ёпиштирилади.

ҚОР — қор шаклини эслатувчи занжира нақш; ҳошия нақш тарихасида ишланади.

ҚОРОВУЛБЕГИ — зардўзликда тажрибали зардўз, яхши нақш чизувчи устанинг унвони.

ҚОШИҒЛИК, қ о ш и қ и — тухумсимон ва тўртбурчак шаклидаги мис таганларнинг чеккаси ён томонга сайрилиб, баъзан пастга яна давом этади. Қайрилган лаблари кунгирали бўлади.

ҚУББА — 1) заргарлик ва зардўзликда безак тури; қиррали ёки думалоқ қуббасимон шаклда бўлади. Кашта ёки гулга қўшиб қадалади. Офтоба, сўмғон безакларида ҳам фойдаланилади; 2) меъморликда гумбаз устидаги куррасимон тож.

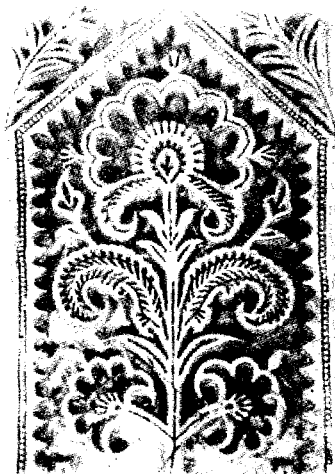
ҚУББА ЗАНЖИРА — бир-бири б-н ирманиб кетган қуббасимон занжира нақш.

ҚУМҒОН — чой қайнатиш учун мўлжалланган, кўпинча мисдан, тўндан ясаладиган идиш; катта чойдидиш.

ҚУР — зардўзликда ишлатиладиган давра шаклидаги безакли ҳошия.

ҚУРОҚ — турли рангдаги мато, қоғоз парчаларидан ясалган шакл, тасвир. Мато ёки қоғозга бирор материалнинг ҳар хил рангдаги қийқимларини ёпиштириш, тикиш орқали бадий безак ҳосил қилинади. Каш-

Матого босиладиган гул қолип.

тадўзликнинг махсус тури бўлиб, у ўзига хос тайёрлаш жараёнига эга.

ҚУЧҚОРАК — қўчқор шохи шаклига ўхшаш нақш.

ҚУШ БАРГ — қўшалок шаклдаги бир жуфт барг.

ҚУШ БОДОМ — икки бодом кўринишидаги нақш бўлаги.

ҚУШ ГАЖАК — ислимий нақш бўлаги; жуфт қолда қайрилиб ишланган гажаксимон нақш.

ҚУШ ЗАНЖИРА — икки йўлли занжира нақш.

Ғ

ҒУНЧА ГУЛ — гул ғунчасига ўхшатиб тасвирланган шакл.

Ҳ

ҲАВОЗА — нарвон, зинапоя шаклидаги муваққат қурилма. Усталар бионинг ташқи ва ички қисмини безашда фойдаланади.

ҲАЛ — тунж, алюминий, жез, рух, қалай, кумуш ҳамда олтинлардан тайёрланган кукун, бўёқ; буюмларга жило бериш, безакларни жозибали қилишда фойдаланилади. Металл буюмлар сиртини ҳаллаб жило бериледи. Улар гальвани усулда ёки металлеш, кимёвий ишлов бериш йўли б-н қопланади. Металлмас буюмлар сиртига металл ва металл қотишмаларидан тайёрланган кукун, яъни ҳал юритилади. Уни спиртли лакка қориб, кейин сиртга сурилади. Заргарлик, миниатюра, наққошлик ва меъморлик қисмларида безакка жуда юпқа қилиб ҳалнинг бир тури — зарҳал (олтин суви) юргизилади.

ҲАЛҚАЧА — оддий ҳошия нақш; ёйсимон, ярим айлана ва айлана шаклларида ташкил топади. Қандакорлик, ёроч ўймакорлиги, ганчкорлик ва б. халқ амалий санъати турларида ишлатилади.

ҲОШИЯ ГУЛ — ҳошияга мослаб ишланган нақш.

ҲУНАРМАНД — 1) уйда ёки ўз дўкониде бирор маҳсулот ишлаб чиқариш б-н шуғулланувчи касиб; 2) бирор ҳунарни яхши эгаллаган уста.

ҲУНАРМАНДЧИЛИК, ҳ у н а р м а н д л и к — оддий меҳнат қуроллари ёрдамида хом ашёдан турли маҳсулотлар ишлаб чиқариш кас-

би. Ириқ саноат ишлаб чиқариши вужудга келгунга қадар кенг тарқалган, айрим соҳалари ҳозир ҳам сақланган. У давр ўтиши б-н тақомилаша бориб, турли ихтисосликлар (кулоллик, дурадгорлик, темирчилик, мискарлик,

бинокорлик, тоштарошлиқ, ўймакорлик, каштадўзлик, кўнчилик, тикувчилик, тўқувчилик, заргарлик, дегрезлик, рижтагарлик, зардўзлик, бўёқчилик, кемасозлик, тунукасозлик ва б.)га ажрала борган.

ФОИДАЛАНИЛГАН АДАБИЕТЛАР

- Абдуллаев Т. XIX — XX асрларда ўзбек кандакорлиги. — Т., 1974.
- Абдумаликов А. Чизмачиликдан терминологик лугат-справочник. — Т., 1977.
- Аведова Н. А. Паргори. — Т., 1958.
- Аведова Н. А. Тошкент ўймакорлиги. — Т., 1961.
- Боситхонов З. Ганчкор санъати: (Махмуд Усмонов ижоди). — Т., 1978.
- Булатов С. С. Ганчкорлик. — Т., 1989.
- Захидов П. Ш. Самаркандская школа зодчих XIX — начала XX века. — Т., 1965.
- Захидов П. Ш. Зеб ичра зийнат. — Т., 1985.
- Зоҳидов П. Ш. Меъмор санъати. — Т., 1978.
- Иброхимов С. Фарғона шеваларининг касб-хунар лексикаси. — Т., 1959.
- Морозова А. Ўзбекистонда йўрмадўзчилик. — Т., 1960.
- Народное декоративное искусство Советского Узбекистана. — Т., 1954.
- Ноткин И. И. Бухарская резьба по ганчу. — Т., 1961.
- Сергеева Б. Мискарлик. — Т., 1960.
- Фахретдинова Д. Ювелирное искусство Узбекистана. — Т., 1988.
- Эгамов Х. Бўёқлар билан ишлаш. — Т., 1981.
- Ўзбек Совет Энциклопедияси: 14 томлик. — Т., 1971—80.
- Қосимов Қ. Наққошлик. — Т., 1982.

Булатов Саидахбор Собитович, Аширова Моҳина Олимовна
Амалий санъат қисқача лугати
Қомуслар Бош таҳририяти, 1992

На узбекском языке
Саидахбор Сабитович Булатов
Махина Алимовна Аширова
Краткий словарь прикладного искусства

Адабиёт ва санъат илмий муҳарририяти:
Мудир М. О. Аширова

Муҳаррир Э. Зиёев

Мусаҳҳиҳлар М. Ғаффорова, Ш. Алимова, М. Ортиқбоева
Рассом М. И. Турсунов
Бадий муҳаррир А. Ҳ. Ёқубжонов
Техник муҳаррир Д. Мақсудова

Қомуслар Бош таҳририяти, 700000 Тошкент — ГСП,
Жуковский кўчаси, 52-уй

Тошкент полиграфия комбинатида босилди. 700129 Тошкент
Навоий кўчаси, 30-уй.